

The Greek Review of Social Research

Vol 61 (1986)

61

Ο θεσμός του στρατού ως φορέα δευτερογενούς
κοινωνικοποίησης

Κωνσταντίνος Κορώσης

doi: [10.12681/grsr.966](https://doi.org/10.12681/grsr.966)

Copyright © 1986, Κωνσταντίνος Κορώσης

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Κορώσης Κ. (1986). Ο θεσμός του στρατού ως φορέα δευτερογενούς κοινωνικοποίησης. *The Greek Review of Social Research*, 61, 124–153. <https://doi.org/10.12681/grsr.966>

Κωνσταντίνος Κορώσης*

Ο ΘΕΣΜΟΣ ΤΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ ΩΣ ΦΟΡΕΑ
ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΟΥΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΙΗΣΗΣ

Η στρατιωτική μου θητεία, από 7 Απριλίου 1983 έως 7 Φεβρουαρίου 1985, αποτέλεσε βασικό κίνητρο να ασχοληθώ και να περιγράψω τη δευτερογενή κοινωνικοποιητική λειτουργία που επιτελεί ο θεσμός του στρατού, από την οπτική γωνία της κοινωνιολογικής θεώρησης. Εξάλλου αποφάσισα να σταχυολογήσω τις εμπειρίες μου από τις στρατιωτικές μονάδες, στις οποίες υπηρέτησα, και να δώσω κατευθυντήρια γραμμή στα συμπεράσματα που άντλησα με γνώμονα την εννοιολογική και σημασιολογική οντότητα της «διαδικασίας της κοινωνικοποίησης». Το παρόν άρθρο δεν αποσκοπεί στο να ασκήσει κριτική ή να προτείνει παρεμβατικά διόρθωση στο υφιστάμενο στρατιωτικό σύστημα, αλλά προβάλλει μια καθαρά επιστημονική ερμηνεία της πρωτόγνωρης ενσωμάτωσης του πολίτη στο στρατιωτικό περιβάλλον, το οποίο τον καλεί να εκπληρώσει τις στρατιωτικές του υποχρεώσεις. Επιπλέον εξετάζεται η αλλαγή του πολίτη σε στρατιώτη ως άτομου που προσλαμβάνει λιγότερο ή περισσότερο συνειδητά ρόλους, κανόνες, αξίες και πρότυπα συμπεριφορών με έμμεσες και συστηματικές υποδείξεις στο νέο περιβάλλον.

Η προσαρμοστικότητα του στρατιώτη στο ρόλο του έχει αποτελέσει επανειλημμένα το θέμα μελέτης και αντικείμενο έρευνας στην κοινωνιολογία και κοινωνική ψυχολογία. Ιδιαίτερα αναφέρονται συμμετοχικές παρατηρήσεις ή επιτόπιες έρευνες στη συμπεριφορά του στρατιώτη απέναντι στους συναδέλφους του (οριζόντιες σχέσεις), στους προϊσταμένους του (κάθετες σχέσεις), στην ικανοποίησή του από μεμονωμένες δράσεις ή ενέργειες, στην προσωπική του υποχρέωση ή δέσμευση και στην ταύτισή του με τον οργανωτικό χαρακτήρα του στρατού όσον αφορά την επίτευξη καθορισμένων στόχων και την επιδίωξη συγκεκριμένων σκοπών.¹

* Κοινωνιολόγος.

1. Bernsdorf Wilhelm (επιμ.), *Wörterbuch der Soziologie*, τ. 2, Frankfurt am Main 1972, σ. 544.

Ακόμη και εάν κανείς αρνείται ή αμφισβητεί τη λειτουργία, την οποία επιτελεί ο θεσμός που λέγεται στρατός, φαίνεται ότι τελικά ενστερνίζεται την εκμάθηση προτύπων συμπεριφοράς και συνειδητοποιεί τους επίσημους κανόνες που του ενοσταλάζονται διαδικασιακά για περιπτώσεις επείγουσας ανάγκης ή σοβαρής, ιδιαίτερα αμυντικής, κατάστασης.² Αποφασιστικό ρόλο στην κατεύθυνση της συνειδητοποιημένης δεκτικότητας ή μη αποδοχής διαδραματίζουν εξωγενείς παράγοντες ήδη τυποποιημένων προστρατιωτικών συμπεριφορών και δομών ομάδων των ατόμων καθώς και οι επιδράσεις που ασκούνται από το μορφωτικό επίπεδο, την οικογενειακή κατάσταση, την κοινωνική προέλευση, την ηλικία, το επάγγελμα κλπ. στην προσαρμογή ή στην αποκλίνουσα συμπεριφορά του στρατιώτη.³

1. ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ

Το αντικείμενο έρευνας της κοινωνιολογίας του στρατού είναι «η οργανωμένη εφαρμογή βίας μεταξύ εμπόλεμων μερών».⁴ Ο στρατός, ως εξειδικευμένος κοινωνικός θεσμός σε αυτό το πεδίο εφαρμογής, άρχισε να αποτελεί το κύριο αντικείμενο του αναφερόμενου επιστημονικού κλάδου αφ' ενός στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής από τη δεκαετία του 1940 και αφ' ετέρου στη Δυτική Γερμανία από τη δεκαετία του 1960.⁵

Η επιδίωξη ειδικών σκοπών ή ο προσδιορισμός ειδικών στόχων της οργανωμένης εφαρμογής βίας συνδέεται με ιδιαίτερους τύπους οργάνωσης. Πολλοί κοινωνιολόγοι τονίζουν εμφαντικά τις απόψεις διαφορών που υφί-

2. ό.π., σ. 544.

3. ό.π., σ. 545: Για την ανάλυση του στρατιωτικού - κοινωνικού τύπου ζωής καθίσταται κατάλληλη η έννοια του «ολοκληρωτικού θεσμού» κατά τον Erving Goffman, ο οποίος συμπεριλαμβάνει σε αυτό το αναφορικό πλαίσιο νοσοκομεία, φυλακές και μοναστήρια δηλώνοντας έτσι «εργασιακούς και οικιστικούς χώρους» όπου πολλά άτομα μαζί διάγουν κάτω από τις ίδιες συνθήκες μια τυπικά κανονιστική ζωή και είναι απομονωμένα από την υπόλοιπη κοινωνία. Μέσω της χωρογεωγραφικής απομόνωσης καθορίζεται ο κοινοτικός χαρακτήρας πολλών στρατιωτικών μονάδων, που ευνοεί λ.χ. τη δημιουργία αθλητικών ομάδων, σχολών, κλαμπς και αναβαθμίζει με αυτόν τον τρόπο το επίπεδο εξέλιξης και διατήρησης μιας ιδιαίτερης στρατιωτικής υποκοουλτούρας.

4. Roghmann Klaus και Ziegler Rolf, *Militärsoziologie* στο René König (επιμ.), *Handbuch der empirischen Sozialforschung*, τ. 9, β' αναθ. έκδοση, Στουτγάρδη 1977, σ. 142. Kourvetaris George A., Dobratz Betty A., «The Present State and Development of Sociology of the Military», *Journal of Political and Military Sociology*, 4 (1976), σ. 69.

5. Για τις Η.Π.Α. βλ. Roghmann K. και Ziegler R., ό.π., σ. 145-155. Kourvetaris G.A., Dobratz B.A., ό.π., σ. 68-71 και για τη Δυτ. Γερμανία βλ. Roghmann K. και Ziegler R., ό.π., σ. 155-156.

στανται μεταξύ της στρατιωτικής οργάνωσης και της πολιτικής ζωής. Αυτές οι διαφορές εξετάζονται κυρίως από την οπτική γωνία του νεοσύλλεκτου, δηλαδή του κληρωτού, που καλείται υπό τα όπλα και συνακόλουθα έρχεται σε επαφή με ένα πρωτόγνωρο περιβάλλον, έμπλεο από τα παρακάτω χαρακτηριστικά γνωρίσματα:

- εξουσιαστικοί τύποι που ενσαρκώνονται στην απαιτούμενη και αναμενόμενη αυστηρή υπακοή και πειθαρχία,
- έκδηλη ιεράρχηση ανώτερων και κατώτερων βαθμών,
- τυποποιημένη μονιμότητα χαιρετισμών κατώτερων προς ανώτερους,
- λεπτομερής ρύθμιση συμπεριφοράς μέσω κανονισμών εντός και εκτός υπηρεσίας,
- επιβολή αυστηρής τιμωρίας σε περίπτωση παράβασης κανόνων,
- η σφαίρα στην οποία η τήρηση συμπεριφοράς σύμφωνα με τους επιβαλλόμενους κανόνες επιδοκιμάζεται και τελικά
- η σφαίρα στην οποία η εκδήλωση συμπεριφοράς αντιβαίνει στις προδιαγεγραμμένες απαγορεύσεις και επιταγές εξαιτίας ατομικής πρωτοβουλίας με αποτέλεσμα να επισύρει την αποδοκιμασία και να εμποδίζεται.⁶

Για την ανάλυση των αναφερόμενων χαρακτηριστικών γνωρισμάτων χρησιμοποιούνται επιστημονικοί όροι τόσο από την κοινωνιολογία όσο και από την κοινωνική ψυχολογία, όπως λ.χ. κοινωνικοποίηση, αφομοίωση ρόλων, σύγκρουση ρόλων, συστήματα θέσεων, οργανωτικός έλεγχος, ολοκληρωτικός θεσμός, κατίσχυση του στρες, σχέσεις μεταξύ πρωτογενών και δευτερογενών ομάδων κλπ.⁷

Το κύριο χαρακτηριστικό της στρατιωτικής οργάνωσης είναι αναντίρρητα η τυπική δομή της. Τυπική δομή είναι «η δομή ενός κοινωνικού συνόλου που προσδιορίζεται από συγκεκριμένους, και συχνά γραπτά διατυπωμένους, κανόνες (...)».⁸ Στην ιστορική-εξελικτική μορφοποίηση και ανάπτυξη τυπικών οργανώσεων, όπως αυτές που χαρακτηρίζουν τις σύγχρονες εκβιομηχανισμένες κοινωνίες, ο στρατός καταλαμβάνει προεξάρχουσα θέση.⁹ Η εμπειρική έρευνα της κοινωνιολογίας του στρατού εξετάζει θέματα τυπικής δομής από την οπτική γωνία της στρατηγικής και τεχνικής του πολέμου, της λειτουργικής και ιεραρχικής δομής, των εξουσιαστικών σχέσεων που κλιμα-

6. Roghmann K. και Ziegler R., *ό.π.*, σ. 156 κ.ε. Wamsley Gary L., «Contrasting Institutions of Air Force Sozialization: Happenstance or Bellwether?», *American Journal of Sociology*, 78 (1972-73), σ. 401.

7. Roghmann K. και Ziegler R., *ό.π.*, σ. 144. Kourvetaris G.A., Dobratz B.A., *ό.π.*, σ. 75, 79.

8. Τσαούσης Δ.Γ., *Χρηστικό Λεξικό Κοινωνιολογίας*, Αθήνα 1984, σ. 67.

9. Roghmann K. και Ziegler R., *ό.π.*, σ. 168.

κώνονται από ανώτερους προς κατώτερους καθώς και των διαφοροποιήσεων γοήτρου που απορρέουν από τις πρώτες ανάλογα προς την αξιολόγηση θέσεων και ρόλων, του αξιώματος τακτικής μεταξυ εντολέα και εντολοδόχου, του συστήματος επικοινωνίας, των κάθετων σχέσεων μεταξύ ανώτατων/ανώτερων αξιωματικών και κατώτερων και τέλος των οριζόντιων σχέσεων μεταξύ αξιωματικών του ίδιου βαθμού.¹⁰

Έξω από το αναφορικό πλαίσιο της «τυπικής δομής» της στρατιωτικής οργάνωσης η εμπειρική έρευνα στρέφεται προς τη μελέτη των παρακάτω θεμάτων:

- α) ο στρατός ως στόχος επαγγελματικής σταδιοδρομίας με εξειδικευμένες μελέτες επί της κοινωνικής προέλευσης μόνιμων αξιωματικών και υπαξιωματικών,
- β) σχέσεις μεταξύ στρατού και κοινωνίας που αφορούν τον πολιτικό έλεγχο του στρατού με κατευθυντήρια γραμμή την καθοδήγηση της πολιτικής διακυβέρνησης μιας χώρας, το μιλιταρισμό, τη στρατιωτική επέμβαση στα πολιτικά θέματα του κράτους με συνέπεια την επανάσταση και το ρόλο του στρατού στις υπανάπτυκτες χώρες του Τρίτου Κόσμου.¹¹

Αναφέραμε ήδη πιο πάνω ότι το κύριο χαρακτηριστικό της στρατιωτικής οργάνωσης είναι η τυπική δομή της. Στα πλαίσια της τυπικής οργάνωσης διαμορφώνονται όμως και άτυπες ομάδες, που είναι εξαιρετικής σημασίας για την «άτυπη δομή» της στρατιωτικής οργάνωσης. Άτυπη δομή είναι «η δομή ενός κοινωνικού συνόλου η οποία δεν θεμελιώνεται σε συγκεκριμένους και συχνά γραπτούς κανόνες, όπως στην περίπτωση της τυπικής δομής, αλλά σε γενικότερα παραδεκτούς τρόπους σκέψης και συμπεριφοράς ή σε συναισθήματα θαυμασμού, συμπάθειας, αντιπάθειας κλπ. Ο τρόπος π.χ. που διαρθρώνεται εσωτερικά μια τάξη μαθητών ενός σχολείου, με βάση την κοινωνική προέλευσή τους, τις επιδόσεις τους, τις συμπάθειες και αντιπάθειές τους κλπ. αντικατοπτρίζει την άτυπη δομή της (...)».¹²

Με βάση και αφετηρία το στρατιωτικό και κοινωνιολογία ερευνά τη διαδικασία της κοινωνικοποίησής του, τα προβλήματα προσαρμογής του, το ήθος και την αλληλεγγύη στις άτυπες ομάδες στις οποίες ανήκει. Ενδιαφέρον πα-

10. Ό.π., σ. 158-168.

11. Ό.π., σ. 186-205. Kourvetaris G.A., Dobratz B.A., ό.π., σ. 75-79, 86-94. Lucas William A., «Military Images in the Army ROTC», *Journal of Political and Military Sociology*, 1 (1973), σ. 71-90. Δεν μου επιτρέπεται από πλευράς χώρου και τίτλου του παρόντος άρθρου να επεκταθώ αναφερόμενος επεξηγηματικά στο καθένα ξεχωριστά από αυτά τα θέματα. Ίσως η παρούσα προσπάθεια και συμβολή αποτελέσει στο άμεσο μέλλον παρωθητικό κίνητρο για παρουσίαση ενός άλλου άρθρου με ανάλογο τίτλο.

12. Τσαούσης Δ.Γ., ό.π., σ. 66.

ρουσιάζουν έρευνες που στηρίζονται σε συμμετοχικές παρατηρήσεις και μας πληροφορούν για ισχυρά άτυπες σχέσεις που δημιουργούνται σε ισχυρά τυποποιημένες οργανώσεις.

Για την καλύτερη δυνατή κατανόηση κοινωνικών διαδικασιών στο στρατό ενδείκνυται η έννοια του *ολοκληρωτικού θεσμού* κατά τον Έρβινγκ Γκόφμαν (1961). Η έννοια αυτή περιέχει τόσο τη λειτουργική αναγκαιότητα της ισχυρά τυπικής δόμησης, όσο και την ιδιαίτερη σημασία της άτυπης ομάδας στο ισχυρά δομημένο περιβάλλον. Όσο πιο ολοκληρωτική γίνεται η οργανωτική αντίληψη, τόσο πιο περιεκτική και εντατική είναι η ανάπτυξη άτυπων σχέσεων.¹³

Ο στρατός, ως ορθολογικά μεθοδευμένος για την επίτευξη ειδικών στόχων και γι' αυτό εφοδιασμένος με προσωπικό και υλικό, παρουσιάζει πολλά κοινά σημεία με άλλες τυπικές οργανώσεις, όπως μια βιομηχανική παραγωγική μονάδα, επιχείρηση, επαγγελματική ένωση ή δημόσια υπηρεσία. Πέρα από τα χαρακτηριστικά της τυπικής οργάνωσης ο στρατός έχει ακόμη μερικές ιδιότητες που τις μοιράζεται με ασυτηρά δομημένες οργανώσεις, όπως το νοσοκομείο, το μοναστήρι, η φυλακή ή το πλήρωμα ενός πλοίου. Για το στρατωνισμένο άτομο η οργάνωση πρέπει να αναλάβει επιπλέον και άλλες λειτουργίες, όπως π.χ. τη διοίκηση του νοικοκυριού, της οικογένειας και της διαμόρφωσης του ελεύθερου χρόνου, και μάλιστα στο ίδιο κτιριακό οικοδόμημα και στον ίδιο κύκλο προσώπων κάτω από σημαντικό περιορισμό του ελεύθερου πεδίου δράσης. Έτσι η ολοκληρωτική αντίληψη του στρατιώτη ερμηνεύεται ως λειτουργική αναγκαιότητα από την πλευρά της στρατιωτικής επιδίωξης συγκεκριμένων σκοπών. Για το επιστρατευμένο άτομο προκύπτει μια ιδιαίτερη κοινωνική κατάσταση, στην οποία μπορεί να αντιδράσει με διάφορους τρόπους. Εάν δε ληφθεί υπόψη αυτή η ειδική κατάσταση του στρατιώτη, τότε σημαντικά ζητήματα της στρατιωτικής και οργανωτικής διοίκησης παραμένουν ακατανόητα. Συγκινησιακές απόψεις της συμπεριφοράς έχουν εδώ μεγαλύτερη σημασία παρά σε κάθε άλλη οργάνωση. Η σύγχρονη μελέτη τυπικών και άτυπων δομών και των αμοιβαίων εξαρτησιακών σχέσεων τους αποτελεί αποφασιστικό βήμα για μια καρποφόρα ανάλυση.¹⁴

Στην πολιτική ζωή το νοικοκυριό, η οικογένεια, η εργασία και ο ελεύθερος χρόνος αποτελούν ξεχωριστούς τομείς δράσης, τους οποίους οι φορείς ρόλων συνδέουν με χαλαρές σχέσεις. Εάν παρατάξουμε αυτούς τους τομείς, τότε διαπιστώνουμε ότι ενυπάρχουν αποκρυσταλλωμένες μορφές προσωπικών κύκλων και εξουσιαστικών δομών, που πραγματώνουν συμπληρωματικές ανάγκες και επιτελούν συμπληρωματικές λειτουργίες. Αντίθετα, στο

13. Roghmann K. και Ziegler R., *ό.π.*, σ. 169-170. Bernsdorf W., *ό.π.*, σ. 545.

14. Roghmann K. και Ziegler R., *ό.π.*, σ. 170.

στρατό όλες οι δραστηριότητες συντονίζονται στον ίδιο κτιριακό στρατόνα κάτω από μία και μόνη άσκηση εξουσίας. Έτσι το διπολικό σχήμα του ενός - ανωτέρου επί των πολλών - κατωτέρων δηλώνει τη μορφοποιητική και ενοποιητική επίδραση της ασκούμενης εξουσίας, η οποία έχει ως συνέπεια την «ομαδική δραστηριότητα». Τα δικαιώματα του ενήλικου πολίτη καταργούνται (ενμέρει). Το πλεονέκτημα μιας τέτοιας ολοκληρωτικής οργάνωσης είναι ολοφάνερο: ο αποτελεσματικός έλεγχος μεγάλων ομάδων ατόμων en bloc*. Οι διαπλοκές είναι λιγότερο φανερές:

- διχοτομική δόμηση μεταξύ προϊσταμένων και υφισταμένων με σημαντική κοινωνική απόσταση ανάμεσα στις δύο ομάδες,
- ιδιαίτερες συγκινησιακές/συναισθηματικές αντιδράσεις αμυντικού περιεχομένου από την πλευρά των έφεδρων οπλιτών,
- ασυμφωνία μεταξύ στρατωνισμένης και οικογενειακής ζωής,
- ασυμφωνία στη συνηθισμένη εκδήλωση συμπεριφοράς do ut des**, όπως λ.χ. σε μια σχέση σύμβασης εργασίας μεταξύ εργοδότη και εργολήπτη,¹⁵ κλπ.

2. ΓΕΝΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΠΕΡΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΙΗΣΗΣ

Με βάση την αλληλένδετη τριάδα «άτομο — κοινωνία — κουλτούρα» η έννοια «κοινωνικοποίηση» ορίζεται ως η διαδικασία της ένταξης του ανθρώπου στην κοινωνία και της ενσωμάτωσής του στο κοινωνικό σύστημα θεσμών, ρόλων και κοινωνικών θέσεων που τον περιβάλλει. Σε αντίθετη κατεύθυνση η διαδικασία της κοινωνικοποίησης νοείται ως η εποίκηση της κοινωνίας στο ανθρώπινο υποκείμενο με αιτιώδη συνέπεια την προοδευτική εκμάθηση προτύπων συμπεριφορών και ενεργειών.¹⁶

Η έννοια της κοινωνικοποίησης έχει προεξάρχουσα σημασία στην κοινωνιολογία και αποτελεί αναντίρρητα το γνώμονα, μέσω του οποίου γίνεται αντιληπτός και κατανοητός ο «εξανθρωπισμός» του ανθρώπου καθώς και ο τρόπος με τον οποίο αποκτάται μια συγκεκριμένη θέση σε ένα κοινωνικό σύνολο ή σε μια κοινωνική ομάδα. Κάθε απόκτηση θέσης στην εξελικτική πορεία της διαμόρφωσης της ανθρώπινης συμπεριφοράς και προσωπικότητας προϋποθέτει όμως την «εισαγωγή» του ατόμου σε ένα ανάλογο πλαίσιο κανό-

* En bloc = στο σύνολο

** Do ut des = δίνω για να μου δώσεις

15. Roghmann K. και Ziegler R., *ό.π.*, σ. 170-171.

16. Wallner Ernst M., *Soziologie. Einführung in Grundbegriffe und Probleme*, Χαϊδελβέργη 1975, σ. 84.

νων. Αυτό δεν ισχύει μόνο για το παιδί, που βιώνει τον εαυτό του μαζί με τους μεγάλους, αλλά και για τον ώριμο άνθρωπο, που οδηγείται ή έρχεται σε επαφή με νέες καταστάσεις και νέους λειτουργικούς κύκλους. Σε μια διαδικασία μύησης ο άνθρωπος δεν παύει να μαθαίνει συνεχώς, να ταυτίζεται με το νέο περιβάλλον του και να ακολουθεί νέα, ανάλογα πρότυπα συμπεριφοράς. Η διαδικασία της κοινωνικοποίησης αρχίζει με τη γέννηση του ανθρώπου και τελειώνει με το θάνατό του.¹⁷

Η λειτουργία της κοινωνικοποίησης, ως διαδικασίας ένταξης και ενσωμάτωσης του ατόμου, κατευθύνεται εξελικτικά προς τη διαμόρφωση του ανθρώπου μέσω της συμπεριφοράς που αναμένεται, και της συμπεριφοράς που ελέγχεται από το περιβάλλον του. Στην οικογένεια λ.χ. το παιδί επαινείται όταν συμπεριφέρεται σωστά, ενώ επιτιμάται όταν συμπεριφέρεται εσφαλμένα. Κάθε άσπωση συμπεριφορά συνεπάγεται αναγνώριση ή επιδοκιμασία από το περιβάλλον και μια αντίστοιχη ικανοποίηση του δρώντος ατόμου για την επαινετική απήχηση που βρίσκουν οι προσπάθειές του. Σε αντιδιαστολή προς την επιδοκιμασία, η αξιολογική συμπεριφορά προκαλεί πίεση γενικής αποδοκιμασίας και συναισθήματα μη αποδοχής ή απομόνωσης του αποκλίνοντος ατόμου. Έτσι ο κοινωνικός περίγυρος ή μια κοινωνική ομάδα εμφανίζεται ως ενεργητικός σύντροφος που απαιτεί, αναμένει, παροτρύνει, αποθαρρύνει, επιδοκιμάζει, αποδοκιμάζει, επαινεί, ανταμείβει και τιμωρεί.¹⁸

Στην εξελισσόμενη προσωπικότητα του ατόμου ασκείται προς το συμφέρον και την εύρυθμη λειτουργία του κοινωνικού συνόλου μια «αναπόφευκτη πίεση προσαρμογής», μέσω της οποίας το άτομο καθίσταται μέλος και φορέας ενός καθορισμένου κοινωνικού συστήματος. Η προσαρμογή σε όσα προσπίπτει ή η υπακοή σε όσα υπαγορεύει ένα κοινωνικό σύνολο ή μια κοινωνική ομάδα επιτελείται με τη διαδικασία της «εσωτερίκευσης».¹⁹

Η εσωτερίκευση είναι η εσωτερική ιδιοποίηση ή αφομοίωση των κοινωνικών κανόνων (επιταγών) με την οποία ενσταλάζεται σταδιακά στο άτομο η ικανότητα διαφοροποίησης του «καλού» από το «κακό». Το άτομο, δηλαδή, αποκτά σε διαδοχικές φάσεις συνείδηση του βαθμού που καθορίζει αν η κοινωνική του συμπεριφορά ταυτίζεται ή συγκρούεται με τις επιταγές που θέτει ή υποδεικνύει η ομάδα. Έτσι στην πορεία της διαδικασίας της κοινωνικοποίησης οι κανόνες που μας προϋπαντούν στην αντικειμενική κοινωνική κα-

17. König René, «Der Mensch in der Sicht des Soziologen», στο René König, *Soziologische Orientierungen. Vorträge und Aufsätze*, Κολοβία 1973, σ. 39-40. Wallner E.M., ό.π., σ. 84-85. Τσουδής Δ.Γ., *Η κοινωνία του ανθρώπου. Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία*, Αθήνα 1983, σ. 145-146.

18. König R., ό.π., σ. 40.

19. Ό.π., σ. 40-41.

τάσταση των πραγμάτων, γίνονται υποκειμενικά αξιώματα της συμπεριφοράς.²⁰

Με τη διαδικασία της εσωτερίκευσης το άτομο (το *εγώ*) παραλαμβάνει έναν κόσμο, τον κόσμο των άλλων (του *εμείς*), και τον κάνει δικό του, εφόσον μεταξύ των ατόμων υφίσταται μια σταθερή αμοιβαιότητα ταύτισης, που επιτελείται μέσω της οντογενετικής διαδικασίας της κοινωνικοποίησης. Η πρώτη φάση αυτής της οντογενετικής διαδικασίας χαρακτηρίζεται ως *πρωτογενής κοινωνικοποίηση*, στα πλαίσια της οποίας το παιδί γίνεται μέλος της κοινωνίας. Η *δευτερογενής κοινωνικοποίηση* αποτελεί τη συνέχεια της πρωτογενούς, μέσω της οποίας ένα ήδη κοινωνικοποιημένο άτομο εισάγεται σε νέους τομείς του αντικειμενικού περιβάλλοντός του.²¹

Η πρωτογενής κοινωνικοποίηση διαφέρει από τη δευτερογενή στο ότι αποτελεί την ουσιαδέστερη φάση κοινωνικοποίησης του ανθρώπου. Το παιδί με τη γέννησή του τίθεται σε αντιπαράσταση μιας σειράς σημαντικών «άλλων», που δεν τους έχει επιλέξει. Αντίθετα, εκείνοι ασκούν πάνω στο παιδί διαπλαστική επιρροή και καθορίζουν εξαρτησιακά «ποιος είναι ο αντικειμενικός του κόσμος». Η πρωτογενής κοινωνικοποίηση διαποτίζεται συνεχώς από συναισθηματικούς δεσμούς με τους «άλλους». Χωρίς τους δεσμούς αυτούς δεν καθίσταται δυνατή η ταύτιση με τους ρόλους των «άλλων», διότι η εσωτερίκευση πραγματώνεται μόνο μέσω της ταύτισης. Η ταύτιση από την πλευρά της είναι αναγκαία για την ανάπτυξη του *εγώ*.²²

Στην πορεία της πρωτογενούς κοινωνικοποίησης οι ρόλοι και οι θέσεις του παιδιού αποχωρίζονται εξελικτικά από τους συγκεκριμένους «άλλους» από τους οποίους έχουν αποκτηθεί. Το παιδί μαθαίνει να κατευθύνει ή να παραλείπει ενέργειες όχι σύμφωνα με τη μητρική ή την πατρική καθοδήγηση ή απαγόρευση, αλλά επειδή αυτές αναμένονται ή επιτάσσονται, απαγορεύονται ή κολάζονται από το γενικό κοινωνικό σύνολο.

Αυτή η διαδικασία της γενικοποίησης συνεπάγεται όχι μόνο την ταύτιση του παιδιού με τους συγκεκριμένους «άλλους» αλλά και εκείνη με την κοινωνία. Η ταύτιση του *εγώ* με την κοινωνία συνδέεται συγχρόνως με την εσωτερίκευση της αντικειμενικής πραγματικότητας. Δηλώνει, δηλαδή, τη δημιουργία μιας συμμετρίας μεταξύ «εξωτερικού» και «εσωτερικού» κόσμου, μιας συμμετρίας μεταξύ αντικειμενικής και υποκειμενικής πραγματικότητας. Αυτή η συμμετρία δεν είναι όμως μια αμετάβλητη ή αναλλοίωτη κατάσταση των πραγμάτων. Πρέπει να παράγεται και να αναπαράγεται σταθερά.²³

20. *Ο.π.*, σ. 41. Heintz Peter, *Einführung in die soziologische Theorie*, Στουτγάρδη 1968, σ. 203-204.

21. Mühlbauer Karl Reinhold, *Sozialisation. Eine Einführung in Theorien und Modelle*, Μόναχο 1980, σ. 120.

22. *Ο.π.*, σ. 120.

23. *Ο.π.*, σ. 121-122. Gottschalch Wilfried, Neumann-Schönwetter Marina, Soukup Gun-

Στην πρωτογενή κοινωνικοποίηση δεν υφίσταται ακόμη κανένα πρόβλημα ταύτισης ή επιλογής. Το παιδί πρέπει να δεχθεί τους γονείς του και τους κοινωνικοποιητικούς κανόνες, που καθορίζονται από τους ίδιους. Ο εσωτερικευμένος κόσμος του παιδιού αντικατοπτρίζει τον κόσμο των σημαντικών «άλλων», που είναι ο μοναδικά υπαρκτός και αντιληπτός. Γι' αυτό όσα στοιχεία εσωτερικεύονται στην πρωτογενή κοινωνικοποίηση, εγχαράσσονται μονιμότερα στη συνείδηση, παρά εκείνα τα στοιχεία που εσωτερικεύονται στην πορεία της δευτερογενούς κοινωνικοποίησης. Συμπερασματικά, ο κόσμος της παιδικής ηλικίας χαρακτηρίζεται ως το στάδιο του «πρωτορεαλισμού», το οποίο είναι τόσο φυλογενετικό όσο και οντογενετικό. Τα ειδικά περιεχόμενα, που εσωτερικεύονται, ποικίλλουν από κοινωνία σε κοινωνία, από κοινωνικό σε κοινωνικό στρώμα. Η βασική δομή του παιδικού κόσμου παραμένει όμως η ίδια: είναι ένας κόσμος της τάξης, που δεν επιτρέπει ακόμη την «πολυτέλεια της αμφισβήτησης».

Η πρωτογενής κοινωνικοποίηση τελειώνει με την «εποίκηση» περιεχομένων του κοινωνικού συνόλου στη συνείδηση του παιδιού. Το επίτευγμα της εσωτερίκευσης της κοινωνικής πραγματικότητας δεν έχει ούτε αμετάβλητη υπόσταση ούτε οριστική ισχύ. Η κοινωνικοποίηση δεν ολοκληρώνεται ποτέ. Γεννάται λοιπόν η ερώτηση: πώς διατηρείται στη συνείδηση η εσωτερικευμένη πραγματικότητα της πρωτογενούς κοινωνικοποίησης ή πώς συμβαίνουν νέες εσωτερικεύσεις στη συνέχεια της πορείας της ζωής;²⁴

Δευτερογενής κοινωνικοποίηση είναι η εσωτερίκευση κοινωνικών υποδομών, που εμπεδώνονται μέσω θεσμοθέτησης. Οι κοινωνικές υποδομές είναι ιδιαίτεροι, λιγότερο ή περισσότερο συναφείς και εφοδιασμένοι, «κόσμοι» με κανονιστικά, γνωστικά και συναισθηματικά στοιχεία. Επειδή όμως στα πλαίσια της πρωτογενούς κοινωνικοποίησης το άτομο έχει ιδιοποιηθεί ήδη τη βασική δομή ενός κόσμου, προκύπτει το πρόβλημα της συγχώνευσης αυτού του κόσμου με τις κοινωνικές υποδομές. Είναι γεγονός ότι η υποκειμενική πραγματικότητα βρίσκεται πάντοτε σε κίνδυνο (προσαρμογής, αναπροσαρμογής) εξαιτίας του ότι είναι εκτεθειμένη στα ερεθίσματα - πειρασμούς του κοινωνικού περιβάλλοντος, με τα οποία τα ήδη εσωτερικευμένα κανονιστικά πρότυπα συμπεριφοράς συγκρούονται με ενέργειες των άλλων, που δρουν διαφορετικά από το εγώ.²⁵

Δύο δυνατότητες προτείνονται ως αποτρεπτικά κίνητρα, που διασφαλίζουν την υποκειμενική πραγματικότητα σε κατάσταση αποπροσανατολισμού: η καθημερινή κανονικότητα συμπεριφοράς και η κατίσχυση κρίσεων

ther. *Sozialisationsforschung. Materialien, Probleme, Kritik*, Frankfurt am Main 1972, σ. 59-63.

24. Mühlbauer K.R., *ό.π.*, σ. 122-123.

25. *Ό.π.*, σ. 123-124.

σε περιπτώσεις οριακότητας (αποκλίνουσας συμπεριφοράς ή συμπεριφοράς εκτροπής). Αυτές οι δύο δυνατότητες αποτελούν διαδικασίες της δευτερογενούς κοινωνικοποίησης, που δεν διαφέρουν πολύ από τις διαδικασίες εσωτερικευσης στην πρωτογενή κοινωνικοποίηση. Η κοινωνική πραγματικότητα δεν διασφαλίζεται μόνο μέσω συγκεκριμένων προσώπων αλλά και από άτομα τα οποία συναντάμε στην καθημερινή ζωή. Αυτά τα άτομα μας παρέχουν και μας εγγώνονται μέσω της καθημερινής τους συμπεριφοράς τη συνείδηση μιας κοινής πραγματικότητας. Τα συγκεκριμένα πρόσωπα διαδραματίζουν απλώς και μόνο πρωταγωνιστικούς ρόλους στην οντογενετική διαδικασία του *εγώ*. Ό,τι πράττουν ή παραλείπουν έχει περισσότερο βάρος για τις ενέργειές μου ή τις αποφάσεις μου από εκείνες τις πράξεις τυχαίων προσώπων. Εάν όμως μια ομάδα ατόμων, με την οποία έρχομαι σε επαφή συμπτωματικά, εξωτερικεύει την ίδια πεποίθηση, τότε η αντίθετη γνώμη του καλύτερου μου φίλου τίθεται υπό ερώτηση και αμφισβητείται. Η εμπέδωση της συμπεριφοράς στην καθημερινή κανονικότητα διασφαλίζει και τροποποιεί την πραγματικότητα.²⁶

Σύμφωνα με τη διάκριση μεταξύ πρωτογενούς και δευτερογενούς κοινωνικοποίησης γίνεται αντίστοιχα κατηγορικός διαχωρισμός μεταξύ *πρωτογενούς* και *δευτερογενούς ομάδας* κοινωνικοποίησης. Αναφερόμενοι στην «πρωτογενή ομάδα» εννοούμε τον τύπο της σχετικά μικρής ομάδας, στην οποία το άτομο έχει στενές διαπροσωπικές σχέσεις (*face to face relations*) και οι ατομικότητες των μελών συγχωνεύονται σε μια κοινή ολότητα. Αναλυτικότερα, αυτή η ολότητα εκφράζει το εννοιολογικό περιεχόμενο του *κοινοβιακού δεσμού* και συνίσταται από το άθροισμα των *εγώ*, που ταυτίζεται με το *«εμείς»*. Στην κατηγορία των πρωτογενών (μικρών) ομάδων κοινωνικοποίησης η οικογένεια έχει προεξάρχουσα θέση, ενώ αμέσως μετά κατατάσσονται η παιδική ομάδα του παιχνιδιού (ή η ομάδα των συνομηλίκων), η γειτονιά (ή η κοινωνική ομάδα των ενηλίκων) και η κοινότητα του χωριού.²⁷

Πέρα από τον ορίζοντα της πρωτογενούς ομάδας το άτομο αντλεί εμπειρίες και από τις «δευτερογενείς ομάδες» κοινωνικοποίησης. Σε αντιδιαστολή προς την πρωτογενή, μικρή ομάδα, η δευτερογενής είναι μεγαλύτερη και περισσότερο εξειδικευμένη. Τα μέλη της οδηγούνται σε κάποια συνένωση μέσω ενός συγκεκριμένου κοινού ενδιαφέροντος ή συμφέροντος. Οι σχέσεις των μελών είναι λιγότερο στενές, διαπροσωπικές και σχηματίζονται ανάλογα με την υφιστάμενη κατάσταση των πραγμάτων, του κλάδου, της εμπορικής κερδοσκοπίας, της πολιτικής σκοπιμότητας κλπ. Στην κατηγορία των δευτερο-

26. Ό.π., σ. 124.

27. Wurzbacher Gerhard, «Sozialisation - Enkulturation - Personalisation», στο Gerhard Wurzbacher (επιμ.), *Sozialisation und Personalisation. Beiträge zu Begriff und Theorie der Sozialisation*, Στουτγάρδη 1974, σ. 24-25. Τσαούσης Δ.Γ. (1983), *Η κοινωνία του ανθρώπου*, ό.π., σ. 280-281. Πβ. Τσαούσης Δ.Γ. (1984), ό.π., σ. 128-129.

γενών (μεγάλων) ομάδων υπάγονται λ.χ. ενώσεις νέων, σωματεία, (επαγγελματικοί) σύλλογοι, θρησκευτικές κοινότητες, πολιτικά κόμματα, φοιτητικές ενώσεις κλπ.²⁸ Η διάκριση μεταξύ πρωτογενούς και δευτερογενούς ομάδας «(...) βασίζεται, εκτός των άλλων, και στην παρατήρηση ότι πρωτογενείς είναι οι ομάδες εκείνες μέσα στις οποίες το άτομο ζει, ενώ αντίθετα δευτερογενείς είναι οι ομάδες προς τις οποίες το άτομο “πηγαίνει” (...) για να συμμετάσχει».²⁹

Η σημασία της κοινωνικοποιητικής λειτουργίας της πρωτογενούς ομάδας τονίζεται στο ότι η διαπλαστική επιρροή και η διαμορφωτική δύναμή της στη διαδικασία της ένταξης και ενσωμάτωσης του ατόμου στο κοινωνικό σύνολο είναι ασύγκριτη και αναντικατάστατη. Αυτή η παρατήρηση θα ήταν όμως εντελώς ανεύθετη, εάν αμφισβητούσαμε κάθε μηχανισμό κοινωνικής διαμόρφωσης στις δευτερογενείς δομές. Γι' αυτό επισημαίνεται ότι όχι μόνο οι πρωτογενείς ομάδες αλλά και οι δευτερογενείς εξειδικευμένες είναι αφ' ενός σε μεγάλο βαθμό έμπλεες από αξίες και κανόνες και αφ' ετέρου είναι σε θέση να διασφαλίσουν το άτομο στο κοινωνικό σύνολο, να ικανοποιήσουν —τουλάχιστον ενμέρει— την ανάγκη του για ανάπτυξη διανθρώπινων σχέσεων επικοινωνίας και τελικά να δραστηριοποιήσουν αυτή την ανάγκη κοινωνικά.³⁰

Μετά από τη σύντομη περιγραφή της εννοιολογικής πλαισίωσης του θέματος αναφέρονται οι λόχοι ως ομαδοποιήσεις ή ομαδώσεις ατόμων, που αποτελούν τόσο τα αφηρητικά σημεία όσο και τα ουσιαστικά κριτήρια για την ανάλυση του θέματος.

Στη συνέχεια ο θεσμός του στρατού θα εξεταστεί από τη σκοπιά της δευτερογενούς κοινωνικοποίησης και από εκείνη της δευτερογενούς (μεγάλης, εξειδικευμένης) ομάδωσης, προς την οποία το άτομο «πηγαίνει» για να συμμετάσχει.

28. Wilhelm Theodor, «Sozialisation und soziale Erziehung. Pädagogische Überlegungen zu einer soziologischen Leitvorstellung» στο Gerhard Wurzbacher (επιμ.), *Sozialisation und Personalisation. Beiträge zu Begriff und Theorie der Sozialisation*, Στουτγάρδη 1974, σ. 147-148.

29. Τσαούσης Δ.Γ. (1983), *ό.π.*, σ. 281.

30. Wilhelm Theodor, *ό.π.*, σ. 148-149. Πβ. Mitscherlich Alexander, *Das Ich und die Vielen. Ein Lesebuch*, Μόναχο 1981, σ. 56-57. Allport Gordon W., *Werden der Persönlichkeit. Gedanken zur Grundlegung einer Psychologie der Persönlichkeit*, Μόναχο 1983, σ. 31-40.

3. ΑΞΙΕΣ ΚΑΙ ΚΑΝΟΝΕΣ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ
ΩΣ ΠΡΟΚΑΤΑΣΚΕΥΕΣ ΤΟΥ ΡΟΛΟΥ ΤΟΥ ΣΤΡΑΤΙΩΤΗ

Στον κληρωτό, που έρχεται σε επαφή με το πρωτόγνωρο περιβάλλον του στρατού κατά τη διάρκεια της βασικής εκπαίδευσης και πέρα από αυτή έως την απόλυσή του, υπαγορεύονται κατηγορίες αξιών και αντίστοιχες δέσμες κανόνων συμπεριφοράς, που διαμορφώνουν ένα ειδικό πλαίσιο καθηκόντων. Η εκπλήρωση των καθηκόντων από τον κληρωτό είναι υποχρεωτική. Το σύνολο των καθηκόντων χαρακτηρίζεται ως «ρόλος του στρατιώτη».³¹

Σύμφωνα με τα παραπάνω στοιχεία αναφέρουμε τις κατηγορίες αξιών και τις αντίστοιχες δέσμες κανόνων συμπεριφοράς:

ΑΞΙΕΣ	ΚΑΝΟΝΕΣ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ
καθαριότητα	καθαριότητα σωματική, προσωπικών ειδών, χώρων διαβίωσης
εξωτερική εμφάνιση	κοντά μαλλιά, καθημερινό ξύρισμα, καθαρές, σιδερωμένες και κουμπωμένες στολές, γυαλισμένα άρβυλα
τάξη, τακτοποίηση	προσωπικά και δημόσια είδη σε κατάλληλους χώρους ή σε καθορισμένες θέσεις, ενιαίο στρώσιμο κρεβατιού
ακρίβεια	ευθυγράμμιση, συντονισμένος βηματισμός στις ασκήσεις ακριβείας, αυστηρή τήρηση (ανα)κλητηρίων σαλπισμάτων, καθορισμένων ωρών σιτισμού, καθορισμένων υπηρεσιών (π.χ. σκοπού, θαλαμοφύλακα)
υπακοή, σεβασμός, υποταγή	κανονιστικοί χαιρετισμοί προς ανώτερους, άμεση εκτέλεση διαταγής, καθαρή και δυνατή φωνή σε αναφορές με δήλωση βαθμού, ονοματεπώνυμου και ειδικότητας
πειθαρχία, συνείδηση	τήρηση όλων των κανόνων και εντολών στα καθημερινά προγράμματα δραστηριοποίησης της συμπεριφοράς
αυτοπειθαρχία	αυτοσυγκράτηση σε περιπτώσεις σωματικής κόπωσης εξαιτίας ασκήσεων
αλήθεια	αληθής περιγραφή και ειλικρινής ομολογία σε όλα τα υπηρεσιακά ζητήματα ³²

Εάν φέρουμε το ευρύ κοινωνικό περιβάλλον σε αντιπαράθεση με το στενά πλαισιωμένο στρατιωτικό, θα διαπιστώσουμε ότι υφίστανται συναφείς πα-

31. Dahrendorf Ralf, *Homo Sociologicus. Ein Versuch zur Geschichte, Bedeutung und Kritik der Kategorie der sozialen Rolle*, Opladen 1972, σ. 32-33. Popitz Heinrich, *Der Begriff der sozialen Rolle als Element der soziologischen Theorie*, 3η έκδ., Tübingen 1967, σ. 22-24.

32. Treiber Hubert, «Wie man Soldaten macht. Sozialisation», *Kasernierter Vergesellschaftung*, Düsseldorf 1973, σ. 10-37, 38-43.

ραλληλισμοί τυποποιημένης κοινωνικής δράσης. Η κοινωνική δράση εκτυλίσσεται ως συνεχής τυποποίηση (κανονικοποίηση) τόσο της συλλογικής όσο και της ατομικής συμπεριφοράς. Ο κοινωνικός περίγυρος, με τον οποίο ερχόμαστε σε επαφή, μας συναντά ως ένας ήδη τυποποιημένος κόσμος. Συγχρόνως ανακαλύπτουμε τη συμπεριφορά των άλλων κατά κανόνα μόνο ως τυπική συμπεριφορά σε τυπικές καταστάσεις.

Το στρατιωτικό περιβάλλον είναι έκφραση της ίδιας θεμελιακής αρχής: κάθε κατάσταση είναι, δηλαδή, τυποποιημένη ή κανονικοποιημένη, και ο στρατιώτης, που περιέρχεται σε αυτή, βρίσκεται διαρκώς εκθειμένος σε επικρίσεις διορθωτικού χαρακτήρα. Επιπλέον η επίδοση ή προσαρμογή, που απαιτείται από τους μεμονωμένους κανόνες, δεν είναι ιδιαίτερα μεγάλη ή δύσκολη. Υπογραμμίζουμε το γεγονός ότι κάθε μεμονωμένος κανόνας δεν εγείρει μεγάλες αξιώσεις από το στρατιώτη, αλλά η σύζευξη όλων των προς τήρηση επιβαλλόμενων κανόνων είναι εκείνη που τον αναστατώνει ψυχολογικά και διευκολύνει την πειθαρχία.³³

Σε αυτό το σημείο καθίσταται αναγκαία η ερμηνεία της έννοιας *παγίδα κανόνων* κατά τον Hubert Treiber (1973). Αν και οι καταστάσεις έχουν την ίδια κανονιστική ισχύ για όλους τους στρατιώτες, η παγίδα κανόνων δεν «πιάνει» τον καθένα στρατιώτη στον ίδιο βαθμό. Ο ελιγμός ανάμεσα στις επιταγές ή εντολές δυσκολεύει τον προσανατολισμό της συμπεριφοράς και οδηγεί στη στάση που «παίρνω απέναντι στον ανώτερό μου προσπαθώντας να μην πέσω στην αντίληψή του». Μπορεί αυτή η στάση να υποδηλώνει συμπεριφορά συμμόρφωσης αλλά εκείνος που θα πέσει στην παγίδα, δεν ξεφεύγει εύκολα. Αντίθετα, πέφτει σε σωρεία παραπτώματων και επισύρει συνακόλουθα σωρεία κυρώσεων. Ένας στρατιώτης, λόγου χάρη, παραλείπει να απονείμει χαιρετισμό προς τον ανώτερό του. Ο δεύτερος παίρνει επικριτική στάση και ο πρώτος απολογητική. Στις συστάσεις που γίνονται στο στρατιώτη, διαπιστώνεται ότι επιπλέον είναι αξύριστος, σε κάποιο σημείο της στολής του ξεκουμπωτός ή/και τα άρβυλά του είναι αγυάλιστα. Ο ίδιος στρατιώτης μπορεί να γίνει στόχος ελέγχου ή επικρίσεων από τον ίδιο αξιωματικό για παραλείψεις ή παραπτώματα σε διάφορες καταστάσεις.³⁴

Οι επικρίσεις ή συστάσεις χαρακτηρίζονται ως *προφορικές κυρώσεις* και εμπεριέχουν αξιολογική πληροφόρηση. Ο στρατιώτης μαθαίνει τη συγκεκριμενοποίηση ενός κανόνα σε ειδικές καταστάσεις ευκολότερα μέσω της αντίδρασης που προκαλεί η συμπεριφορά του, παρά μέσω του μεθοδευμένου μαθήματος.

33. Treiber H., *ό.π.*, σ. 43.

34. Steinert Heinz, Treiber Hubert, «Erziehungsziel: Soldat. Voraussetzungen für die militärische Sozialisation» στο Erhard Klöss και Heinz Grossmann (επιμ.), *Unternehmen Bundeswehr. Zur Soziologie der Streitkräfte*, Frankfurt am Main 1974, σ. 108-113.

Στην περίοδο της βασικής εκπαίδευσης ο κληρωτός υποχρεούται να μάθει το ρόλο του στρατιώτη και τον μαθαίνει αποτελεσματικότερα όταν συγχρόνως εξαναγκάζεται να τον διαδραματίσει. Εάν δεχθούμε ότι οι συχνές κυρώσεις ευνοούν τη διαδικασία εκμάθησης ρόλων και λάβουμε υπόψη ότι οι αυστηρές κυρώσεις χάνουν γρήγορα τη νοηματική υπόσταση για την οποία επιβάλλονται, π.χ. στην περίπτωση απάθειας ή σε εκείνη της παθητικής μαζικής υπακοής, τότε προσφέρονται ως διέξοδοι οι άτυπες-χαλαρές ή προφορικές κυρώσεις. Αυτές καθιστούν δυνατώτερη την πληροφόρηση του κληρωτού στο ποιες καταστάσεις ισχύουν ως κανονιστικές και ποιες δεν ισχύουν.

Ο κληρωτός οικειοποιείται ή αφομοιώνει τη γνώση με βασικές υποδείξεις στο τι επιτρέπεται ή τι οφείλει να πράξει. Αυτή η διαδικασία εκμάθησης υποστηρίζεται και από το γεγονός ότι μόνο σε προϊστάμενους επιτρέπεται η χρησιμοποίηση προφορικών κυρώσεων. Έτσι οι υφιστάμενοι συνειδητοποιούν και εσωτερικεύουν αποτελεσματικά τις προσδοκίες προϊσταμένων, που απορρέουν από το ρόλο των πρώτων.³⁵

Εκτός από τις κάθετες σχέσεις, που κανονικοποιούν και ρυθμίζουν τη συμπεριφορά του στρατιώτη, οι οριζόντιες σχέσεις μεταξύ συναδέλφων αποτελούν παρωθητικά κίνητρα, που κατευθύνουν τη δράση του ενός ή των λίγων στο να συνταυτιστεί με εκείνη του συνόλου των αντρών. Όταν ένας αξιωματικός π.χ. διατάξει την έξοδο των διμοιριών από το κτίριο του Λόχου και ορισμένοι στρατιώτες έρχονται καθυστερημένοι προς παράταξη, τότε η διαταγή ανακαλείται και επαναλαμβάνεται.

Ο στρατιώτης μαθαίνει να δρα χωρίς καθυστέρηση, αυτόματα, σχηματικά, χωρίς παράπονα και να παροτρύνει τον αργό συνάδελφό του να προσαρμοστεί στις συνθήκες που επικρατούν, έτσι ώστε να αποφευχθεί *υπερφόρτωση* κανονιστικών απαιτήσεων μέσω επαναλαμβανόμενων ανακλήσεων ή ακυρώσεων των διαταγών. Δημιουργείται, λοιπόν, ένα κοινωνικό κλίμα, στο οποίο τόσο οι συνάδελφοι όσο και οι προϊστάμενοι ασκούν επιρροή ελέγχου στην παρουσιαζόμενη τάση για παράβαση.³⁶

Ο παραπάνω κατάλογος των περιληπτικά αναφερόμενων καθηκόντων υποκρύπτει έναν τέταρτο παράγοντα, που ονομάζεται *εκγύμναση*. Σε αυτό το πλαίσιο πρέπει να επιτευχθεί η προετοιμασία του στρατιώτη για τη συμπεριφορά του απέναντι σε μια διαταγή. Ο στρατιώτης μαθαίνει να απαντάει αυτόματα σε διαταγές σύμφωνα με ένα καθορισμένο σχήμα και μέσω μιας συγκεκριμένης αντίδρασης. Αυτή η εκμάθηση χαρακτηρίζεται ως *στάση πειθαρχίας*. Η εκγύμναση συντελείται σε δύο αλληλοδιαδεχόμενα στάδια. Στο πρώ-

35. Treiber H. (1973), *ό.π.*, σ. 45.

36. *Ό.π.*, σ. 45-46. Σμοκοβίτης Δημ., 'Ανχης (ΠΖ), «Χρήσις και κατάχρησις επιβραβεύσεων και ποινών κατά την ενάσκησιν της στρατιωτικής διοικήσεως», *Στρατιωτική Επιθεώρηση*, Αύγουστος 1978, σ. 72.

το στάδιο ο εκπαιδευόμενος υφιστάμενος υποχρεούται να εκτελέσει ακριβώς μια σειρά κινήσεων, που κατευθύνονται από ένα συγκεκριμένο παράγγελμα. Κάθε λανθασμένη κίνηση θεωρείται από τον προϊστάμενο ως απόκλιση από τον κανόνα. Γι' αυτό το παράγγελμα επαναλαμβάνεται τόσο συχνά, έως ότου ο στρατιώτης δώσει ομοιόμορφη εικόνα πίστωσης ότι συνδέει συνειδητά την προσταγή με την αντίστοιχη αντίδραση. Στο δεύτερο στάδιο εκτελούνται διάφορες στάσεις ή κινήσεις, που έχουν ήδη οικειοποιηθεί με βάση τους συνδυασμούς αλληπάλληλων παραγγεμάτων του προϊσταμένου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο συνδυασμός της εκτέλεσης «εφ' όπλου λόγχη» με τα παραγγέλματα «επ' ώμου», «παρουσιάστε», «παρά πόδα» και «εις θήκην».³⁷

Η διαδιδασκία της ένταξης και ενσωμάτωσης του στρατιώτη στο πλαίσιο αξιών και κανόνων, που έχουμε παραθέσει έως εδώ, στοιχειοθετεί το συνεκτικό ιστό της ταυτότητάς του με το στρατιωτικό περιβάλλον. Καθεμιά από τις διαστάσεις, δηλαδή η «παγίδα κανόνων», οι «προφορικές κυρώσεις», η «υπερφόρτωση» και η «εκγύμναση/στάση πειθαρχίας», νοείται ως τεχνική μέθοδος ή μηχανισμός, που στοχεύει στην από μέρους του στρατιώτη άμεση, πλήρη και συνειδητή εκτέλεση διαταγών. Έτσι καταλήγουμε στο πρώτο βασικό συμπέρασμα: από τον καθένα ως αοριστολογική έκφραση γενεσιουργείται ένα «στρατιώτης» ως συγκεκριμένη κοινωνική θέση.³⁸

Ο στρατός επιτελεί τη λειτουργία της εκπαίδευσης του χαρακτήρα και θεωρείται ως το «σχολείο του κράτους». Ο στρατιώτης εξασκείται σε ένα κοινωνικό σύστημα κανόνων, το οποίο υπερβαίνει κατά πολύ τη σφαίρα του στρατού. Ο κατάλογος των καθηκόντων, που υπαγορεύει τις λεγόμενες «στρατιωτικές αρετές», δεν αναφέρεται αποκλειστικά και μόνο σε στόχους της στρατιωτικής εκπαίδευσης. Εμπεριέχει και εκφράζει περισσότερο συναρτησιακές σχέσεις με το αστικό κανονιστικό σύστημα, το οποίο υποστασιοποιείται μέσω της επιδιωκόμενης «καλής συμπεριφοράς».³⁹

Στρέφοντας την προσοχή μας στην «καλή συμπεριφορά» υπογραμμίζουμε τις ιδιότητες που περιλαμβάνει: τιμιότητα, ακρίβεια, καθαριότητα, αξιοπιστία στην υπηρεσία, εργατικότητα. Όλες αυτές οι ιδιότητες μπορούν να χαρακτηριστούν ως «δευτερεύουσες» εξαιτίας του ότι δεν περιέχουν αφ' εαυτού τους σκοπούς, αλλά συναρτώνται με συγκεκριμένους σκοπούς για να έχουν θετικά αποτελέσματα. Μέσω αυτής της συνάρτησης εξηγείται η μεταφορά αυτών των ιδιοτήτων—αξιών σε άλλους τομείς της κοινωνίας. Παράλληλα το σύστημα της «καλής συμπεριφοράς» ρυθμίζει προοδευτικά τη συμμόρφωση προς τους κανόνες.⁴⁰

37. Treiber H. (1973), *ό.π.*, σ. 46-47.

38. *Ό.π.*, σ. 47.

39. Παπιάς Γεώργιος, Μ. Άνχης (Σ.), «Ο στρατός, το μεγαλύτερο σχολείο», *Στρατιωτική Επιθεώρηση*, Μάρτιος 1981, σ. 276-284.

40. Treiber H. (1973), *ό.π.*, σ. 49-50.

Εξάλλου συνταντιζόμαστε με τις παρατηρήσεις του F.A. Klausenitzer: Ο στρατός περιβάλλει τον κληρωτό, αμέσως μετά την είσοδό του στο Κέντρο Εκπαίδευσης, με ένα ξένο προς αυτόν σύστημα κανόνων. Ο εξαναγκασμός προς ένα νέο προσανατολισμό οδηγεί τον κληρωτό σε σύγκρουση ρόλων. Το φαινόμενο της σύγκρουσης γίνεται τόσο περισσότερο έντονο, όσο πιο απροσδόκητα και απότομα παρουσιάζονται οι αντιθέσεις μεταξύ της πολιτικής και της στρατιωτικής ζωής. Αυτή η φάση του αδρανούς προσανατολισμού και της σχετικής αβεβαιότητας χρησιμοποιείται ακριβώς τη στιγμή της οξυμένης σύγκρουσης για να επιτευχθεί μια σταθερή μεταχάραξη του νέου ρόλου στη διαμόρφωση ενός «νέου ανθρώπου». Αυτή την τάση έρχεται να προϋπαντήσει στη σύγχρονη κοινωνία η σπερματικά προεκπαιδευμένη ετοιμότητα για αναντίρρητη και απρόσκοπτη προσαρμογή, που εντείνεται μέσω της αναπόφευκτης κατάστασης. Κατά τον Rolf R. Bigler ο δρόμος οδηγεί συμπερασματικά σε εκείνον το «μοναχικό στρατιώτη», ο οποίος κατά τη διάρκεια της θητείας του δρα συμμετοχικά χωρίς αντιλογίες και προστριβές για να εγκαταλείψει αργότερα, στην πολιτική ζωή, το ρόλο του προσαρμοσμένου συνοδοιπόρου.⁴¹

3.1. Διαταγή – υπακοή: Σχέση εξουσιαστή και εξουσιαζόμενου

Σκοπός της στρατιωτικής εκπαίδευσης είναι η επίκτητη αγωγή μέσω διδασκαλίας στρατιωτικών κανόνων, τύπων συμπεριφοράς και μαχητικών κινήτρων, που επηρεάζουν την ανθρώπινη ενέργεια επί του περιεχομένου, της κατεύθυνσης και της έντασης. Αναπόσπαστο μέρος της επιδιωκόμενης αγωγής είναι η στρατιωτική πειθαρχία, η οποία συνίσταται από τη διαταγή ανώτερου προς κατώτερο (κάθετη σχέση), υπαγορεύει μια τελειώς ειδική συμπεριφορά χωρίς επιπλέον αιτιολόγηση ή νοηματική θεμελίωση και απαιτεί τη συνειδητοποιημένη ή εσωτερικευμένη υπακοή με στόχο την υποχρεωτική εκτέλεση.⁴²

Η απευθυνόμενη διαταγή του ανώτερου προς τον κατώτερο απολήγει συχνά σε μηχανική υπακοή του δεύτερου. Αυτό συμβαίνει εξαιτίας του ότι ο ανώτερος δεν αποδέχεται, σύμφωνα με τους ισχύοντες στρατιωτικούς κανόνες, την ιδιωτική πρωτοβουλία του κατώτερου ως προς το νόημα που εμπιέχει η διαταγή, ούτε αφήνει περιθώρια χρόνου και κρίσης ως προς την εκτέλεσή της.

41. Ό.π., σ. 50. Πβ. Roghmann Klaus, Sodeur Wolfgang, «The Impact of Military Service on Authoritarian Attitudes: Evidence from West Germany», *American Journal of Sociology*, 78 (1972-73), σ. 423-425, 428-431.

42. Treiber H. (1973), ό.π., σ. 51-52.

Στο ευρύ κοινωνικό περιβάλλον, έξω από την κλειστή κοινωνία του στρατού, υπάρχουν καταστάσεις εξουσιαστικών σχέσεων, που μας είναι ήδη γνώριμες από προσωπικές εμπειρίες.

Ποιος από μας δεν έχει υποχρεωθεί στην οικογένεια να υπακούσει στις απαγορεύσεις του πατέρα του ή στον εργασιακό χώρο να συμμορφωθεί σύμφωνα με τις αυστηρές συστάσεις του προϊσταμένου του; Αυτή η επιχειρηματολογία στο πεδίο της εξοικείωσης με περιστάσεις συμμόρφωσης προ της εκπλήρωσης των στρατιωτικών υποχρεώσεων δηλώνει αφ' ενός ότι στους παραπάνω αναφερόμενους κοινωνικούς τομείς παρουσιάζονται συχνά επιταγές, που απαιτούν υπακοή. Αφ' ετέρου τα ίδια επιχειρήματα χρησιμοποιούνται για να υπογραμμιστεί το γεγονός ότι η σχέση μεταξύ διαταγής και υπακοής αποτελεί τη «θεμελιακή αρχή ανθρώπινης συμβίωσης».⁴³

Σε αυτό το σημείο όμως δεν πρέπει να αποσιωπηθεί η διαφοροποίηση που υφίσταται στα κριτήρια μεταξύ αυστηρών και χαλαρών εντολών, τα οποία απαιτούν υπακοή, και συνακόλουθα στο βαθμό της δέσμευσης, λόγου χάρη, ψηλός - χαλαρός αντιστοίχως, ο οποίος συνεπάγεται υπακοή. Γι' αυτό η εξομοίωση ή εξίσωση της διαταγής και υπακοής με κανονικότητες συμπεριφοράς, που απαιτούνται δεσμευτικά, είναι τελείως ανεπίτρεπτη.

Άλλωστε πρέπει να απαντήσουμε στο ερώτημα που προκύπτει από τη σχέση μεταξύ διαταγής και υπακοής ως «θεμελιακή αρχή ανθρώπινης συμβίωσης», εάν δηλαδή η ανθρώπινη συμβίωση είναι δυνατή χωρίς την προβολή «διαταγών».

Η αναγκαιότητα διαταγής και υπακοής αποσαφηνίζεται με το παράδειγμα του φωτεινού σηματοδότη στη συγκοινωνιακή κυκλοφορία: «Εάν κανένας δεν τηρούσε τις υφιστάμενες διατάξεις κυκλοφορίας, τότε μια τέτοια κοινωνική κατάσταση θα οδηγούσε μοιραία σε ένα χάος συγκρούσεων και θανάτων».

Το επιχείρημα αυτού του είδους συμφωνεί απόλυτα με την ανεπίτρεπτη εξίσωση διαταγής - υπακοής, που απαιτεί δεσμευτικά κανονικότητες συμπεριφοράς. Το ότι οι άνθρωποι κανονικοποιούν τη συμπεριφορά τους και συνακόλουθα την κάνουν κοινωνικά δεσμευτική δεν μπορεί να συγκριθεί με τη συνήθεια, που απαιτεί δεσμευτικά μια καθορισμένη συμπεριφορά σε συγκεκριμένες καταστάσεις.⁴⁴

Ο στρατιωτικός μηχανισμός λειτουργεί χωρίς προστριβές, όταν οι προϊστάμενοι είναι σίγουροι για την υπακοή των υφισταμένων τους. Υπάρχουν όμως και εξαιρετικές περιπτώσεις, στις οποίες ο στρατιώτης αισθάνεται αβεβαιότητα όσον αφορά την εκτέλεση διαταγής και συμπερασματικά διακατέχεται από αμφιβολίες για το εάν πρέπει να υπακούσει.

43. Ό.π., σ. 53.

44. Ό.π., σ. 53-54.

Επειδή ο αξιωματικός δεσμεύεται από το νόμο και επομένως διατάζει με υπευθυνότητα, δεν παραχωρούνται στο στρατιώτη περιθώρια επιλογής εκτέλεσης ή μη εκτέλεσης της διαταγής. Αντίθετα, του συνιστάται να ξεπεράσει την αβεβαιότητα και να υπακούσει σε κάθε περίπτωση για να μην επισύρει τις ποινικές συνέπειες εξαιτίας ανυπακοής. Έτσι ο υφιστάμενος, που εμπιστεύεται τον προϊστάμενό του εξαιτίας υπεύθυνης αρμοδιότητας του δεύτερου, δεν ασκεί κριτική στη διαταγή που του απευθύνεται. Οι διαταγές γίνονται δεκτές, δεν εξετάζονται επικριτικά.⁴⁵

3.2. Διαδικασία προσαρμογής στο νέο ρόλο

Ο στρατιώτης εξηγεί το ρόλο του με συγκεκριμένο περιεχόμενο. Γνωρίζει ποια καθήκοντα απαιτείται να εκπληρωθούν και ποιες δεσμεύσεις απορρέουν από αυτά. Ως δέκτης κανονιστικών περιεχομένων μαθαίνει να τα συνδέει με τις απαιτήσεις του πομπού των κανόνων, δηλαδή του αξιωματικού. Απευθύνεται στο κοινωνικό του περιβάλλον με τρόπο που φανερώνει ότι πίσω από κάθε κανονικότητα συμπεριφοράς κρύβεται μια επιταγή. Αυτό το φαινόμενο χαρακτηρίζεται επιστημολογικά ως «λανθάνων κανόνας». Η ευαισθητοποίηση του στρατιώτη στο πλαίσιο των κανόνων υποστηρίζεται επιπλέον και από το αποτέλεσμα που συνεπάγεται η παράβαση: την παραδειγματική τιμωρία.⁴⁶

Επανερχόμαστε στο θέμα της διαφοροποίησης μεταξύ στρατιωτικής και πολιτικής ζωής. Οι ρόλοι που απορρέουν από τη θέση του στρατιώτη ως αναμενόμενη συμπεριφορά στο στρατό, ξεχωρίζουν από εκείνους τους ήδη συνειδητοποιημένους ή εσωτερικευμένους στον πολιτικό τομέα. Η διάκριση βασίζεται ιδιαίτερα στην πρώτη φάση της βασικής εκπαίδευσης, όπου το δρων άτομο δεν αισθάνεται άνετα στο νέο «φαιοπράσινο» περιβάλλον και δεν διαδραματίζει συνειδητά ή με βεβαιότητα το νέο του ρόλο. Σε αντιδιαστολή προς το νέο στρατιώτη ο «παλιός» συνάδελφος γνωρίζει πολύ καλά ότι όσο αυξάνεται η χρονική διάρκεια της αναμενόμενης διαδραμάτισης του καινούριου ρόλου, τόσο περισσότερο ακράδανη γίνεται η βεβαιότητα ή η αυτοκυριαρχία στη διαδραμάτιση του ρόλου.⁴⁷

Γι' αυτό δεν είναι αβάντισμος ή αδικαιολόγητος ο χαρακτηρισμός του νεοπαρουσιαζόμενου κληρωτού ως «ψάρι» ή «ψάρακα». Η παρομοίωση αυτή έχει νοηματική περιεκτικότητα. Όπως ένα ψάρι βρίσκεται ξαφνικά σε ένα ενυδρείο και χάνει τα νερά του μακριά από το συνηθισμένο υγρό περιβάλλον, κινούμενο με απότομους ελιγμούς προσανατολισμού έως ότου ταυτιστεί με

45. Ό.π., σ. 55-56.

46. Ό.π., σ. 59-62.

47. Ό.π., σ. 63-65.

το νέο πλαίσιο ζωής, έτσι και ο κληρωτός, που βρίσκεται από τη μια μέρα στην άλλη σε ένα κλειστό περιβάλλον, έμπλεο από φραγμούς και αυστηρούς ελέγχους στη συμπεριφορά του, τα χάνει κυριολεκτικά. Προσπαθώντας να προσανατολιστεί και να ταυτιστεί με τους κανόνες του «παιχνιδιού», η έλλειψη εμπειρίας στον καινούριο ρόλο του επιφυλάσσει δυσάρεστες εκπλήξεις - δολώματα. Το καψόνι από τους παλιούς συναδέλφους τις πρώτες μέρες ή οι αλυσιδωτές παρατηρήσεις ενός υπ-/αξιοματικού τον φέρνουν σε αμηχανία. Σε αμηχανία αποδίδεται άλλωστε και η ανισορροπία μεταξύ εσωτερικού-ψυχικού κόσμου και εξωτερικού-περιβαλλοντικού. Έως ότου επέλθει ισορροπία, ο εσωτερικός κόσμος ως προσαρμοσμένος εαυτός στην πολιτική ζωή αντιμάχεται την «προσαρμοστικότητα» του εαυτού στη στρατιωτική σφαίρα. Οι πολιτικές συνήθειες παρουσιάζουν την τάση να αποπροσανατολίζουν το άτομο από τις στρατιωτικές, μη συνειδητοποιημένες επιταγές. Η απόληξη της μη προσαρμογής επισύρει μοιραία τον κολασμό, λ.χ. μια 4ήμερη κράτηση ή στη χειρότερη περίπτωση μια 5ήμερη φυλάκιση. Η ποινή γίνεται περισσότερο σκληρή και αισθητή όταν η έκτισή της συμπεριλαμβάνει και το Σαββατοκύριακο, κατά το οποίο η άδεια εξόδου είναι πολύωρη. Σε οποιαδήποτε περίπτωση ποινής ο κοινωνικός (φαιοπράσινος) περίγυρος των συναδέλφων ή των παλαιότερων στρατιωτών χαρακτηρίζει τον τιμωρούμενο ως «ψάρι». Κατά την αντίληψή τους μόνο ένας «νέος», άπειρος δεν κατορθώνει να ξεφύγει απρόσκοπτα από το «δίχτυ» των αναμενόμενων ρόλων και των απαγορευόμενων κανόνων σε μια συγκεκριμένη στιγμή.⁴⁸

Η διαφορά μεταξύ στρατιωτικής και πολιτικής ζωής γίνεται λιγότερο ή περισσότερο αισθητή αναλόγως προς την κοινωνική προέλευση. Όσο ψηλότερα ανεβαίνουμε στην πυραμίδα της κοινωνικής διαστρωμάτωσης, τόσο περισσότερο εντείνεται η διαφορά. Για την καλύτερη αντίληψη αυτού του ισχυρισμού λαμβάνουμε υπόψη τη θητεία ενός ελεύθερου επαγγελματία και ενός επιστήμονα ανεξάρτητα από το κριτήριο της οικονομικής κατάστασης. Ο βαθμός του μορφωτικού επιπέδου και ο στόχος της επαγγελματικής σταδιοδρομίας είναι τα αξιολογικά κριτήρια, που καθιστούν περισσότερο αντιληπτή τη διαφοροποίηση των κοινωνικών τους θέσεων. Για τον πρώτο η αλλαγή των συνθηκών δεν συνεπάγεται σοβαρές επιπτώσεις στον εργασιακό του χώρο, στον οποίο βρίσκονται εναλλακτικές λύσεις, ούτε στην προσωπικότητά του, η οποία ως ταυτότητα εξισώνεται με άλλες όμοιες κοινωνικές θέσεις. Αντίθετα, για τον δεύτερο η αλλαγή των συνθηκών γίνεται εντονότερη. Ο στρατός όχι μόνο δεν του προσφέρει καμιά εναλλακτική λύση στη σταδιοδρομία του, αλλά και ενέχει τον ανασταλτικό χαρακτήρα μεταξύ περάτωσης

48. Wamsley G.L., *ό.π.*, σ. 405-406. Πβ. Σμοκοβίτης Δ., *ό.π.*, σ. 72.

σπουδών και ανεύρεσης εργασίας. Το κυριότερο στοιχείο της αισθητά έντονης αλλαγής είναι αναμφίβολα η θέση της προσωπικότητάς του μέσα σε μια ομάδα που συντίθεται από άτομα διαφορετικής κοινωνικοοικονομικής προέλευσης. Ο στρατός, όπως και το ευρύ κοινωνικό περιβάλλον, σέβεται τον επιστήμονα. Πέρα από αυτή τη στοιχειώδη υπόληψη όμως ο επιστήμονας δεν κατέχει τη θέση του «κυρίου... τάδε», αλλά γίνεται στρατιώτης μαζί με άλλους στρατιώτες, ίσος προς ίσους. Εδώ «ισοπεδώνεται» (θετικά) η ταυτότητά του με άλλες ανόμοιες και άνισες κοινωνικές θέσεις. Σε αυτή την εξομοίωση (ισοπέδωση, εξίσωση) όσο ψηλότερα βρίσκεται ένα άτομο στην κοινωνική διαβάθμιση, τόσο εντονότερη είναι η γνωριμία του με ρόλους που καλείται να διαδραματίσει σε ένα άγνωστο περιβάλλον.⁴⁹

Η ισότητα των ατόμων ή η «ισοπέδωση» των κοινωνικών προσωπικότητων ως στρατιωτών επιδιώκεται σκόπιμα από τους ανώτερους με θετικό αποτέλεσμα. Τονίζουμε εμφαντικά ότι αυτή η σκοπιμότητα «σβήνει» ή «καταλύει» τις κοινωνικές ανισότητες, που επικρατούν έξω από το στρατιωτικό περιβάλλον, ενώ μέσα σε αυτό μεθοδεύεται η *θεμελιακή αρχή της κοινωνικής ισότητας* για να διευκολυνθεί εξελικτικά η μετάβαση του ατόμου από την κατάσταση της πολιτικής ζωής στην κατάσταση της στρατιωτικής χωρίς προτριβές. Στο αναφορικό πλαίσιο της «ισοπέδωσης της προσωπικότητας» κύκλοι διαφορετικών αντιλήψεων και απόψεων μιλούν για «καταπίεση του ατόμου». Τέτοιες απόψεις δεν είναι μόνο εξωεπιστημολογικές αλλά και εξωλογικές. Από την οπτική γωνία της κοινωνιολογικής έρευνας η ισοπέδωση της προσωπικότητας ερμηνεύεται ως διαδικασία *ατομικής ταύτισης με το συλλογικό περιβάλλον*. Φυσικά πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι, ενώ στην πολιτική ζωή η διαδικασία της ταύτισης έχει επιλεκτικό χαρακτήρα, στη στρατιωτική θητεία δεν υφίσταται θέμα επιλογής. Η ταύτιση του ατόμου με το περιβάλλον δεν είναι μόνο υποχρεωτική αλλά και «ολοκληρωτική». Εάν το άτομο παρουσιάζει τάσεις σύμφωνα με τις οποίες αρνείται να ταυτιστεί εξ ολοκλήρου με το περιβάλλον, τότε βρίσκεται εκτεθειμένο στην επιβολή κυρώσεων, οι οποίες αποσκοπούν στο να ευθυγραμμίσουν και να συντονίσουν την ατομική συμπεριφορά με τη ζωή του «κοινοβιακού συνόλου».

Ο στρατός δεν «καταλύει» μόνο τις κοινωνικές ανισότητες αλλά «καταργεί» και τον αυτονόητο διαχωρισμό της εργασίας από τον ελεύθερο χρόνο. Η απώλεια κάθε εξατομικευμένης συμπεριφοράς ή ιδιωτικοποιημένης εκδήλωσης γίνεται σαφώς αισθητή. Ο στρατιώτης διαπιστώνει ότι ο ρόλος του είναι

49. Steinert Heinz, «Militär, Polizei, Gefängnis usw. Über die Sozialisation in der "totalen Institution" als Paradigma des Verhältnisses von Individuum und Gesellschaft» στο Heinz Walter (επιμ.), *Sozialisationsforschung*, τ. II, Στουτγάρδη - Bad Cannstatt 1973, σ. 238-239. Πβ. Παππάς Γ.Μ., *ό.π.*, σ. 278 κ.ε.

διαρκώς διαθέσιμος όχι μόνο τα βράδια αλλά και τα Σαββατοκύριακα, τα οποία ως πολίτης εκμεταλλευόταν με διαφορετικές συνήθειες.⁵⁰

Τα χαρακτηριστικά της αλλαγής του πολίτη σε στρατιώτη μας αναγκάζουν να υπενθυμίσουμε την έννοια του *ολοκληρωτικού θεσμού* κατά τον Έρβινγκ Γκόφμαν (βλ. σ. 5-6). Με αυτή την έννοια νοούνται εργασιακοί και οικιστικοί τομείς, στους οποίους πολλά άτομα μαζί διάγουν κάτω από τις ίδιες συνθήκες μια τυπικά κανονισμένη ζωή και είναι για μεγάλο χρονικό διάστημα απομονωμένα από την υπόλοιπη κοινωνία. Ο Rolf Ziegler αναφερόμενος στην έννοια «total institution» εκφράζει περιληπτικά τα παρακάτω:

Ενώ στην πολιτική ζωή οι τομείς της εργασίας, της κατοικίας και του ελεύθερου χρόνου διαχωρίζονται μεταξύ τους, και τα πρόσωπα διαντιδρούν κάθε φορά με διαφορετικούς συντρόφους, τα άτομα που βρίσκονται σε έναν ολοκληρωτικό θεσμό, υποτάσσονται σε μια ενιαία εξουσία, η οποία προδιαγράφει κανονιστικά το ημερήσιο πρόγραμμα. Επιπλέον, χαρακτηριστικά του ολοκληρωτικού θεσμού είναι η οξεία διάκριση ανάμεσα στους προϊστάμενους και υφιστάμενους, μια σημαντική κοινωνική απόσταση μεταξύ των θέσεών τους, η απομόνωση από το ευρύ κοινωνικό περιβάλλον και η προσωρινή παύση άλλων ρόλων και υποχρεώσεων. Η ταύτιση με το ολοκληρωτικό περιβάλλον συνεπάγεται τη διαδικασία της *«απόσβεσης του εγώ»*, σύμφωνα με την οποία το νέο μέλος δέχεται μια νέα ταυτότητα και αποβάλλει το παλιό του εγώ. Αυτή η διαδικασία συμβολίζεται μέσω της αλλαγής της πολιτικής ενδυμασίας με τη φαιοπράσινη στολή (αγγαρείας). Μια σειρά από τεχνικές μεθόδους τίθεται σε ενέργεια για να επιταχυνθεί η «απόσβεση»:

- το αδύνατο ιδιωτικού τρόπου ζωής σε ένα κοινό κατάλυμα
- λεπτομερείς εντολές
- αυστηρός έλεγχος τρόπων συμπεριφοράς, για τους οποίους ένας ενήλικος είναι σε θέση να αποφασίζει κατά την κρίση του
- ταπεινωτική μεταχείριση (λ.χ. η παραδειγματική τιμωρία μπροστά στο συγκεντρωμένο λόχο κατά την πρωινή αναφορά εξαιτίας παράβασης κανόνων)
- ο ορισμός σε υπηρεσία, που το συγκεκριμένο άτομο αηδιάζει να εκτελέσει (λ.χ. την καθαριότητα των κοινών αποχωρητηρίων)
- τυπικά «καλωσορίσματα», που διασαφηνίζουν στον πρωτόπειρο δραστηκτικά τη μετάβασή του από την παλιά κατάσταση σε μιαν άλλη νέα.⁵¹

50. Treiber H. (1973), *ό.π.*, σ. 65.

51. Roghmann K. και Ziegler R., *ό.π.*, σ. 170-171. Πβ. Treiber H. (1973), *ό.π.*, σ. 65-66. Wamsley G.L., *ό.π.*, σ. 407. Joseph Nathan και Alex Nicholas, «The Uniform: A Sociological Perspective», *American Journal of Sociology*, 77 (1971-72) σ. 719-730. Cockerham William, «Selective Socialization: Airborne Training as Status Passage», *Journal of Political and Military Sociology* 1 (1973), σ. 216-218, 223.

Όλες αυτές οι τεχνικές μέθοδοι είναι γνωστές στην εθνολογική (ανθρωπολογική) βιβλιογραφία με το λήμα *rites de passage*.⁵² Σχετικά με αυτό το λήμμα ο Δ.Γ. Τσαούσης παρατηρεί τα ακόλουθα: «Η λειτουργία της κοινωνικοποίησης, ως διαδικασία ένταξης και ενσωμάτωσης του ατόμου, φαίνεται πολύ καθαρά όταν το τέλος της συνδυάζεται με μια διαβατήρια τελετουργία, μια τελετή δηλαδή με δημόσιο χαρακτήρα που επισημαίνει και σφραγίζει τη μετάβαση του ατόμου από μια κατάσταση σε μίαν άλλη. Η ορκωμοσία του στρατιώτη ή του πτυχιούχου είναι μια τέτοια τελετουργία».⁵³

Οι προαναφερόμενες τεχνικές μέθοδοι αποσκοπούν στην αποβολή/απόθεση της παλιάς ταυτότητας και στην ολοκληρωτική ταύτιση με το νέο ρόλο. Είναι αποτελεσματικές κυρίως σε πρόσωπα που βρίσκονται σε κοινωνικές μεταβατικές καταστάσεις, όπως λ.χ. σε νεότερους, άγαμους κληρωτούς, ενώ σε μεγαλύτερους, έγγαμους κληρωτούς η διατήρηση επικοινωνιακών σχέσεων με το περιβάλλον εκτός στρατοπέδου διευκολύνει την προσαρμογή στο νέο τρόπο ζωής.

Φυσικά ο χαρακτήρας του στρατού ως ολοκληρωτικού θεσμού δεν πρέπει να υπερτονιστεί, διότι η στρατιωτική υπηρεσία σε εγκατεστημένες μονάδες κοντά σε κωποπόλεις ή αστικά κέντρα εξομοιώνεται σε μεγάλο βαθμό με μια πολιτική άσκηση επαγγέλματος.⁵⁴

Η αποδοχή της νέας ταυτότητας και συνακόλουθα του νέου ρόλου ερμηνεύεται από τον κληρωτό προσωπικά ως διαδικασία προσαρμογής στη στρατιωτική ζωή. Ο κληρωτός περιγράφει την προσαρμογή του εικονικά τη στιγμή που διαπιστώνει ότι «γδύνεται» τον παλιό του ρόλο και «ντύνεται» έναν καινούριο. Στέκεται όμως με αμηχανία απέναντι στον καινούριο ρόλο, διότι καλείται να τον διαδραματίσει υποχρεωτικά χωρίς προκαταρκτικές πληροφορίες για το περιεχόμενό του. Παρά την έλλειψη γνώσης για το ρόλο του ο κληρωτός αναγκάζεται να τον διαδραματίσει, όπως τον απαιτούν οι συνθήκες, σαν να ήταν φορέας του χρόνια ολόκληρα. Επισημαίνεται ότι η έλλειψη προκαταρκτικής γνώσης για το νέο ρόλο δημιουργεί συχνά αβεβαιότητα στη

«Τυπικά καλωσορίσματα» από μέρους των παλιών στρατιωτών απέναντι στους «νέους» και ειδικά στους μετατιθέμενους στρατιώτες έχουν αποτελέσει συχνά το θέμα επιστημονικών αναλύσεων. Ο «νέος» στρατιώτης είναι το «ψάρι» ή η «ψαρούκλα», που μετράει πολλές μέρες θητείας. Ο «παλιός» στρατιώτης, που μετράει λιγότερες από 99 μέρες, «διατάζει» τον πρώτο να αναφερθεί δυνατά και να κάνει κάμψεις. Ο δεύτερος υπαινίσσεται πολλές φορές ότι δεν άκουσε την αναφορά του πρώτου, έτσι ώστε το «παιχνίδι» των κάμψεων να συνεχίζεται. Παλιότερα στο 505ο Τάγμα Πεζοναυτών ο «νέος - ψάρι» πετιόταν από «παλιούς» συναδέλφους στον τόπο που μπορούσε να κινηθεί ή να ζήσει ένα ψάρι: δηλαδή σε ένα από τα σιντριβάνια του στρατοπέδου με χρυσόψαρο για να πάρει το «βάφτισμα» του πεζοναύτη.

52. Roghmann K. και Ziegler R., *ό.π.*, σ. 171-172.

53. Τσαούσης Δ.Γ. (1983), *ό.π.*, σ. 147.

54. Roghmann K. και Ziegler R., *ό.π.*, σ. 172.

συμπεριφορά. Η αβεβαιότητα αυξάνεται, όταν η περίοδος της βασικής εκπαίδευσης δεν αρχίζει να μεταδίδει διαδικασιακά τα στρατιωτικά πρότυπα συμπεριφοράς, αλλά εφαρμόζει μέθοδο που σοκάρει. Ο αρχάριος κληρωτός βρίσκεται ως απομονωμένο άτομο σε ένα συγχυστικά νέο και σύνθετο περιβάλλον και διακατέχεται από απελπισία. Η προσωπική αβεβαιότητα από τη μια και η προσπάθεια να μείνει κύριος του εαυτού του αντιμετωπίζοντας ή υποφέροντας τη δυσκολία κατάσταση από την άλλη τον προτρέπουν να υποταχθεί στην πειθαρχία. Οι παράγοντες που υποβοηθούν την πειθαρχία να επιβληθεί στο «εγώ», είναι αφ' ενός οι κουραστικές σωματικές ταλαιπωρίες με φυσική συνέπεια την υπέρταση και αφ' ετέρου η συστηματοποιημένη επανάλυση δράσεων ή πράξεων με σκοπό την αυτοματοποίησή τους.⁵⁵

Έτσι ο πρωτόπειρος κληρωτός αρχίζει να φοβάται το στρατό και εκείνους που τον «υποδύονται», δηλαδή τους προϊσταμένους του. Μόνος του αισθάνεται —και είναι— ανίσχυρος. Γι' αυτό στρέφεται προς την κοινωνία των συναδέλφων του για να βρει ψυχολογικό υποστήριγμα. Μέσα σε αυτή τη συντροφική κοινωνία επικρατούν οι ίδιες συνθήκες: Όλοι, μηδενός εξαιρουμένου, είναι, όπως εκείνος, «νέοι» και ψυχολογικά αναστατωμένοι. Θα ξεπεράσει σιγά σιγά τους φόβους, που τους εντείνει ο αποκλεισμός από την υπόλοιπη κοινωνία, και θα δημιουργήσει φιλίες, που θα υποκαταστήσουν το άμεσα συγγενικό περιβάλλον καθώς και την παρέα των συνομηλίκων του, που βρίσκονται έξω, μακριά από το στρατόπεδο.

Η ενσωμάτωση των κληρωτών/στρατιωτών στη νέα πραγματικότητα συντελείται από τις αμοιβαίες σχέσεις υποστήριξης ή/και κατανόησης στην άτυπη ομάδα (βλ. σ. 5) και αποτελεί τον αποφασιστικό παράγοντα προσαρμογής στο νέο περιβάλλον. Η κοινή μοίρα και η αναγκαστική αφαίρεση προηγούμενων διαφορών στις κοινωνικές θέσεις, π.χ. μορφωμένος-μη μορφωμένος, ευκατάστατος-άπορος κλπ., ισοπεδώνουν ή εξισώνουν όλα τα άτομα, τα οποία από την πλευρά τους οδηγούνται σε μια γρήγορη *συναδέλφωση* ή *αδελφοποίηση*.⁵⁶

Οι τυπικές προσφωνήσεις στις επικοινωνιακές σχέσεις απουσιάζουν. Τα παρατσούκλια είναι επικρατέστερα, ενώ μια εσωτερική, διαπροσωπική γλώσσα⁵⁷ με έντονη, δριμύεια έκφραση,⁵⁸ που εμπεριέχει υποκατάστατα σεξουαλικών συμβόλων, αναπτύσσεται μαζί με ένα άτυπο κανονιστικό σύστημα. Στερέοτυποι στίχοι παραπόνων⁵⁹ για τη μεταχείριση, την κακή αντίληψη, το

55. Treiber H. (1973), *ό.π.*, σ. 66-69. Wamsley G.L., *ό.π.*, σ. 406.

56. Roghmann K. και Ziegler R., *ό.π.*, σ. 172. Wamsley G.L., *ό.π.*, σ. 406-407. Cockerham W., *ό.π.*, σ. 218-219, 221, 224.

57. Ρε φίλε, κολλητέ, δικέ μου, αδερφέ, κλπ.

58. Ούφο, στραβάδι, γλειφτρόνι, καρφί, κλπ.

59. Μάνα μου γιατί με γέννησες, να πάω να υπηρετήσω...

χρονικό διάστημα της θητείας, που θεωρείται χαμένο από πλευράς δημιουργικότητας/παραγωγικότητας και συμπερασματικά φθείρει κανείς τον εαυτό του μετρώντας τις μέρες, όπως και το ξεφάντωμα με αλκοόλ εξαιτίας της επικείμενης απόλυσης⁶⁰ είναι χαρακτηριστικά γνωρίσματα μιας *εσωγενούς* και *αμυντικής κουλτούρας*. Εξάλλου υπογραμμίζουμε ότι η κυρίως αμυντική λειτουργία της άτυπης ομάδας δεν ξεπερνάει τα όρια της τυπικά οργανωμένης στρατιωτικής μονάδας.⁶¹

Η κατάσχυση των περιστάσεων οφείλεται λοιπόν στις οριζόντιες σχέσεις του κληρωτού, στις σχέσεις δηλαδή που απορρέουν από τον κοινοβιακό δεσμό με τους συντρόφους του. Η απόρροια αυτών των σχέσεων είναι χαρακτηριστικά συγκινητική: 'Άγνωστος μέσα σε αγνώστους, ξένος ανάμεσα σε ξένους, με απελπισμένη περιέργεια για το τι θα συμβεί ή τι τον περιμένει, ο κληρωτός ακουμπάει το χέρι του στον ώμο του τυχαίου διπλανού. «Φίλε, κι εσύ εδώ;», «ναι αδερφέ, κι εγώ εδώ».

Το «εδώ» προσδιορίζει την ίδια κατάσταση τόσο του ενός, όσο και των πολλών. Όλες οι διέξοδοι της ίδιας κατάστασης είναι μπλοκαρισμένες μέσω του φόβου για αυστηρές ποινές. Το έναυσμα της υπερνίκησης των δυσκολιών αποτελεί ο αναπτυσσόμενος κοινοβιακός δεσμός, που ενσαρκώνεται στην αμοιβαιότητα παρωθήσεων για προσαρμογή στο αναπόφευκτο.⁶²

Οι αντιθέσεις των ενδιαφερόντων μεταξύ της τυπικής οργανωτικής ομάδας και της άτυπης εσωγενούς αναγνωρίζονται από το επίσημο σύστημα ελέγχου, διότι έξω από την πραγματικότητα της στρατιωτικής θητείας οι κληρωτοί δεν θα είχαν βασικούς λόγους για μια αυτόβουλη αδελφοποίηση ή εκούσια συνεργασία. Η συμμόρφωση στους κανόνες δεν διεγείρεται μέσω ανταμοιβών, αλλά με αυστηρές ή επιτακτικές προειδοποιήσεις, που σε περιπτώσεις παραβάσεων συνεπάγονται κυρώσεις. Η συντριπτική πλειοψηφία των στρατιωτών παρουσιάζει διαδικασίες ατομικής προσαρμογής ιδιαίτερα σε αυτή την κατάσταση των αυστηρών συστάσεων ή προειδοποιήσεων. Στα πλαίσια της ατομικής προσαρμογής τα άτομα κατηγοριοποιούνται αφ' ενός σε εκείνους τους στρατιώτες που επιδιώκουν εκτελώντας τις διαταγές να κερδίσουν εύνοια, και αφ' ετέρου σε εκείνους που δρουν μηχανικά ή συμμετέχουν με απάθεια. Η πρώτη κατηγορία χαρακτηρίζεται εκφραστικότερα από τους Γερμανούς κοινωνιολόγους - ερευνητές ως ο τύπος του *radfahrer*, και η δεύτερη κατηγορία τονίζεται εμφαντικά από τους Αμερικανούς κοινωνιολόγους - ερευνητές ως ο τύπος του *playing it cool*.⁶³

60. Απολύομαι στραβάδια, δεν κοιμάμαι πια τα βράδια...

61. Roghmann K. και Ziegler R., *ό.π.*, σ. 172. Wamsley G.L., *ό.π.*, σ. 401. Cockerham W., *ό.π.*, σ. 218-219.

62. Treiber H. (1973), *ό.π.*, σ. 69.

63. Roghmann K. και Ziegler R., *ό.π.*, σ. 172-173. Wamsley G.L., *ό.π.*, σ. 412-413. Ο χα-

Με την πάροδο του χρόνου ο κληρωτός μαθαίνει τι του επιτρέπεται και τι οφείλει να πράξει. Οικειοποιείται ακόμη τη γνώση πώς μπορεί να ξεφύγει, τουλάχιστον προσωρινά, από ορισμένες κανονιστικές καταστάσεις. Το εάν η επίδοση που απαιτούν οι κανόνες από τον καθένα στρατιώτη είναι υποφερτή ή ανυπόφορη, εξαρτάται από το βαθμό με τον οποίο ο κληρωτός μπορεί να χειριστεί τις καταστάσεις που απαιτούν ανάλογες επιδόσεις. Σε σταθερά εμπεδωμένες σχέσεις κατώτερων προς ανώτερους όμως η πιθανότητα της απόκλισης από τον κανόνα είναι ελάχιστη.⁶⁴

Ο κληρωτός γνωρίζει πολύ καλά ότι οι σταθερά εμπεδωμένες σχέσεις του προς τους ανώτερους αποτελούν εγγύηση για την τήρηση κανόνων. Πέρα από αυτές οι ανώτεροι παραχωρούν στους συναδέλφους ενός συγκεκριμένου στρατιώτη, ο οποίος παρουσιάζει τάσεις αποκλίνουσας συμπεριφοράς, τη δυνατότητα να ασκούν διαπλαστική επιρροή και να του επιβάλλουν άτυπες κυρώσεις για να συντελεστεί αποτελεσματικότερα η προσαρμογή του.⁶⁵

Το κύριο πρόβλημα για το στρατό έγκειται στο να φέρει τους στρατιώτες σε αντιπαράθεση με τους προσαρμοσμένους συναδέλφους τους μέσω «θετικών-άτυπων κυρώσεων» και σε αντιπαράθεση με τους συμμόρφωτους συναδέλφους τους μέσω «αρνητικών-άτυπων» κυρώσεων. Όταν οι προσαρμοσμένοι στρατιώτες καθοδηγούνται με στόχο να επηρεάσουν τους απροσάρμοστους, τότε ο στρατός βρίσκεται με επιτυχία κοντά στο σκοπό του, σύμφωνα με τον οποίο ο πολίτης ανακωνικοποιείται και γίνεται ένας στρατιώτης.⁶⁶

4. ΤΕΛΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στο τρισδιάστατο θεματικό περιεχόμενο, α) κοινωνιολογία του στρατού, β) διαδικασία της κοινωνικοποίησης και γ) μεταβολή του πολίτη σε στρατιώτη, καταβλήθηκε η προσπάθεια να αναφερθούν αναλυτικά τα κυριότερα στοιχεία επιστημονικών ερευνών για να διασυνδεθούν με σκοπό την ερμηνεία του θεσμού του στρατού και της δευτερογενούς κοινωνικοποιητικής λειτουργίας

ρακτηρισμός του στρατιώτη ως *radfahrer* - *typus* δηλώνει μεταφορικά τον «τύπο του ποδηλάτη», ο οποίος εκλαμβάνει κάθε διαταγή ως αναμφισβήτητο περιεχόμενο της πειθαρχίας και στοχεύει με αυτόβουλη σκοπιμότητα στη συμπάθεια των ανωτέρων του. Ο επιγραμματικός χαρακτηρισμός του στρατιώτη ως τύπου του *playing it cool* μπορεί να ερμηνευθεί συγκρινόμενος με το δικό μας ετικετάρισμα «το παίζει αφασία». Πβ. Σμοκοβίτης Δ., *ό.π.*, σ. 77.

64. Treiber H. (1973), *ό.π.*, σ. 67-68. Wamsley G.L., *ό.π.*, σ. 409.

65. Treiber H. (1973), *ό.π.*, σ. 69-70. Πββλ. Σμοκοβίτης Δ., *ό.π.*, σ. 77.

66. Treiber H. (1973), *ό.π.*, σ. 70-71.

του, η οποία ασκεί διαπλαστική επιρροή στη συμπεριφορά ενός ενήλικου ατόμου.

Στα πλαίσια των τελικών παρατηρήσεων και συμπερασμάτων θα συνοψιστούν εκείνοι οι μηχανισμοί μέσω των οποίων συντελείται η δευτερογενής κοινωνικοποίηση. Αυτοί οι μηχανισμοί υποχρεώνουν το άτομο σε μια διαδικασία εκμάθησης, οικειοποίησης και αφομοίωσης αξιών, κανόνων και ρόλων.

4.1. Στρατωνισμός και απομόνωση

Η οικογένεια ως πρωτογενής φορέας κοινωνικοποίησης μεταδίδει στο ανήλικο παιδί εκείνα τα κοινωνικά υποστηρίγματα, με τα οποία το άτομο καθίσταται ικανό να συναναστρέφεται το ευρύ κοινωνικό περιβάλλον. Αυτή η ικανότητα συναναστροφής προϋποθέτει την «εσωτερίκευση» των γονεϊκών και επομένως κοινωνικών αξιών και προτύπων συμπεριφοράς. Σε αντιδιαστολή προς το ανήλικο παιδί, που μαθαίνει να συμπεριφέρεται κοινωνικά, το ενήλικο άτομο θεωρείται ως «έτοιμο» μέλος της κοινωνίας. Η ένταξη και ενσωμάτωση του ενήλικου στην κοινωνία δεν αποκλείει όμως συμπληρωματικές διαδικασίες κοινωνικοποίησης, που τις επιτελούν δευτερογενείς φορείς. Ένας από αυτούς είναι και ο θεσμός του στρατού, ο οποίος αποσπά προσωρινά από το άτομο τους πολιτικούς του ρόλους και το εντάσσει σε ένα «κλειστό» σύστημα, που μπλοκάρει κάθε δυνατότητα υπεκφυγής. Η μετάβαση από τους παλιούς ρόλους στους νέους συμβολίζεται μέσω ισχυρών χαρακτηριστικών, τα οποία αδρανοποιούν την ήδη αποκτημένη ταυτότητα. Η πολιτική ενδυμασία αντικαθίσταται μέσω μιας ενιαίας στολής (της φαιοπράσινης), η κοπή των μαλλιών είναι τυποποιημένη, προσωπικά αντικείμενα με υποκειμενική αξία περιορίζονται στο ελάχιστο, πολιτικοί τίτλοι, που συνδέονται με ανάλογες κοινωνικές θέσεις, καταργούνται και αντικαθίστανται μέσω ενός ενιαίου τίτλου (βαθμού, ονοματεπώνυμου, ειδικότητας).⁶⁷

4.2. Αβεβαιότητα

Στο νέο περιβάλλον δεν πρόκειται μόνο για νέους ρόλους, στα πλαίσια των οποίων το εντασσόμενο άτομο υποχρεούται να μάθει τη διαδραμάτισή τους, αλλά και για ένα ολόκληρο σύστημα κανόνων, το οποίο ο νέος στρατιώτης

67. Steinert H., Treiber H. (1974), *ό.π.*, σ. 106-107. Steinert H. (1973), *ό.π.*, σ. 227-229. Cockerham W., *ό.π.*, σ. 223-227.

αντιμετωπίζει με αβεβαιότητα και καταπτόηση. Το κλειστό σύστημα και η προκάλυψη του θεσμού δεν βοηθούν το νέο στρατιώτη να προσανατολιστεί και να προσαρμοστεί εύκολα στις νέες συνθήκες κοινωνικοποίησης. Αντίθετα, αυτές τον αποπροσανατολίζουν και τον ωθούν να καταφύγει στη διάσταση από τους ρόλους του. Σύμφωνα με έρευνες σε αυτό το πεδίο η διάσταση είναι υποκειμενική και συμβαίνει συνήθως σε μια μεταβατική φάση. Στην αρχή της στρατιωτικής υπηρεσίας παρατηρούνται δηλαδή τάσεις «φυγής στην ασθένεια». Κάθε στρατιώτης και κάθε στρατιωτικός γιατρός γνωρίζει ότι ο αριθμός των αναφερόντων ασθένεια βρίσκεται σε αιτιώδη ή συναρτησιακή σχέση με τη δυσαρέσκεια που προκαλεί το ανακοινούμενο ημερήσιο πρόγραμμα. Ενώ στην αρχή η άτυπη ομάδα των συναδέλφων υποστηρίζει τέτοιες αντιδράσεις, αργότερα τόσο οι ίδιοι, όσο και το καθαυτό σύστημα, εγκαταλείπουν ηθικά τους δῆθεν ασθενείς. Οι «ανίκανοι» για πλήρη επίδοση επιβαρύνουν την άτυπη ομάδα γι' αυτό τίθενται υπό πίεση και αυστηρό έλεγχο, ο οποίος συνεπάγεται κατά κανόνα στέρηση εξόδου του «άρρωστου» στρατιώτη. Έτσι διαπιστώνεται ότι η σχέση ρόλων μεταξύ γιατρού και ασθενούς είναι διαφορετικά εμπεδωμένη στο στρατιωτικό περιβάλλον απ' ό,τι στο πολιτικό.⁶⁸

Η αβεβαιότητα, που απορρέει από την οργάνωση και τη δόμηση του συστήματος, δεν μπορεί να διατηρηθεί για πολύ καιρό, εκτός εάν το σύστημα θέτει σε εφαρμογή έναν τρίτο μηχανισμό, που είναι ο αμέσως ακόλουθος.

4.3. Κανονιστική παγίδα και σύστημα κυρώσεων

Κάθε κατάσταση, στην οποία περιέρχεται ο νέος στρατιώτης, είναι εκ των προτέρων κανονικοποιημένη. Οι κανονισμοί, που απαιτούν προτυποποιημένη συμπεριφορά, είναι τόσοι πολλοί, που δεν είναι δυνατό να τηρηθούν όλοι επακριβώς, ακόμη και όταν ο στρατιώτης καταβάλλει κάθε δυνατή προσπάθεια και διακατέχεται από καλή θέληση. Ο στρατιώτης βρίσκεται διαρκώς εκτεθειμένος στην κριτική των ανωτέρων του και δεν μπορεί να βεβαιωθεί ποτέ για την πλήρη ικανοποίησή τους από τη συμπεριφορά του.

Αυτή καθαυτή η κριτική των ανωτέρω θα ήταν αρκετή για την εκμάθηση της υπακοής. Επειδή όμως κανένας από τους ενήλικους, που καλούνται υπό τα όπλα, δεν συμμετέχει στην εκπαίδευση ή δεν υπακούει στους κανόνες με αυθυπόστατη ατομική βούληση, εφαρμόζεται σε μια πρώτη φάση το σύστημα θετικών κυρώσεων, που χαρακτηρίζεται αντιφατικά ως «χρήσιμη παρνομία». Κατά τις θετικές κυρώσεις παραβλέπονται οι ελαφρές προσκρού-

68. Steinert H., Treiber H. (1974), *ό.π.*, σ. 107-108. Steinert H. (1973), *ό.π.*, σ. 237-238.

σεις των στρατιωτών με τους κανόνες και παραχωρούνται μικρά προνόμια με ιδιαίτερη μεταχείριση, όπως λ.χ. παραχώρηση προνομίων σε άτομα με ακαδημαϊκή μόρφωση. Έτσι, ενώ δημιουργείται η εντύπωση ότι οι στρατιώτες υπακούουν και πειθαρχούν, κατά βάθος επικρατεί ένας «υποκριτικός συμμορφισμός».

Το σύστημα αρνητικών κυρώσεων είναι στερεωμένο στην υπερκανονικοποίηση της στρατιωτικής καθημερινότητας. Από τη μια η υπερκανονικοποίηση φέρνει το στρατιώτη σε θέση διαρκών επικρίσεων και από την άλλη παραχωρεί το δικαίωμα στους ανώτερους να παρεμβαίνουν διορθωτικά. Με αυτό τον τρόπο παράγεται ένα κοινωνικό κλίμα αυστηρών επιπλήξεων, το οποίο επαπειλεί το στρατιώτη με επιπλέον επιπλήξεις ή ποινές.⁶⁹

4.4. Στρατηγική της παραδειγματικής τιμωρίας

Ό,τι δεν είναι δυνατό να επιβληθεί σε όλους, επιβάλλεται στον ένα στρατιώτη για να παραδειγματιστούν οι υπόλοιποι. Η στρατηγική της παραδειγματικής τιμωρίας είναι ένα από τα σημαντικότερα πειθαρχικά όργανα των ανωτέρων. Οι ανώτεροι μπορούν να χρησιμοποιήσουν αυτό το όργανο πολύ εύκολα, επειδή οι πληροφορίες για αντικανονική συμπεριφορά συγκεντρώνονται κάτω από τους όρους του ολοκληρωτικού θεσμού. Όταν, λοιπόν, οι τομείς της κατοικίας, της εργασίας και του ελεύθερου χρόνου δεν διαχωρίζονται, όπως συμβαίνει στην πολιτική ζωή, αλλά συνενώνονται κάτω από την ίδια στέγη, ο αποκλίνων στρατιώτης, που απειλείται με τιμωρία, δεν μπορεί να διαφύγει και να απευθυνθεί σε άλλους τομείς.

Επειδή ο ολοκληρωτικός θεσμός εγγυάται μια εκτεταμένη διαφάνεια της συμπεριφοράς, ο έλεγχος της αποκλίνουσας συμπεριφοράς μπορεί να ενταθεί και στους τρεις τομείς με αποτέλεσμα να αποκαλύπτονται όλες οι παραβάσεις των κανόνων.⁷⁰

Το εννοιολογικό περιεχόμενο των κριτηρίων που χρησιμοποιήθηκαν για να διαγνωστεί και να ερμηνευθεί ο θεσμός του στρατού στα πλαίσια της δευτερογενούς κοινωνικοποιητικής λειτουργίας του, στηρίζεται σε δυτικογερμανική βιβλιογραφία, μέσα στην οποία ενσαρκώνεται η συμμετοχική παρατήρηση ως τεχνική μέθοδος της κοινωνιοανθρωπολογικής (εθνολογικής) και κοινωνιολογικής έρευνας.

Η συστηματική ανάλυση των μηχανισμών, μέσω των οποίων επιδιώκεται η τυποποιημένη διαδικασία προσαρμογής/ενσωμάτωσης του πολίτη στο

69. Treiber H. (1973), *ό.π.*, σ. 80-89. Steinert H. (1973), *ό.π.*, σ. 231-232. Steinert H., Treiber H. (1974), *ό.π.*, σ. 108-113. Roghmann K., Sodeur W. (1972-73), *ό.π.*, σ. 425-426.

70. Steinert H., Treiber H. (1974), *ό.π.*, σ. 113-115. Σμοκοβίτης Δ., *ό.π.*, σ. 72, 76.

στρατιωτικό περιβάλλον και η λιγότερο ή περισσότερο συνειδητή ταύτισή του με αυτό, υπόκειται σε λεπτομερή έλεγχο από το βιβλιογραφικό υλικό με σκοπό τη θεμελιωδέστερη και επιστημολογικότερη ερμηνευτική πλαισίωση του αντικειμένου, που μελετήθηκε στο φυσικό του περιβάλλον κάτω από τις συνηθισμένες ελληνικές συνθήκες. Η υποκειμενική/προσωπική εμπειρία, που αποκτήθηκε τόσο από τους κύκλους των ιθυνόντων φορέων εξουσίας στην τυπική οργάνωση, όσο και από τις διατομικές/διασυλλογικές σχέσεις στην άτυπη εσωγενή κουλτούρα, δεν απορρέει από μια τεχνητή πειραματική κατάσταση, αλλά από μια άμεση συμπερασματική απόληξη της συμμετοχικής παρατήρησης του «αντικειμενικού είναι».

Έτσι το «αντικειμενικό είναι» του ελληνικού στρατιωτικού περιβάλλοντος μελετήθηκε από την οπτική γωνία της υποκειμενικής συμμετοχής σε συνδυασμό με τη δυτικογερμανική βιβλιογραφία με στόχο την ουσιαστικότερη και μεθοδολογικότερη παρουσίαση των συμπερασματικών παρατηρήσεων σε επίπεδο επιστημονικής διάγνωσης και αναλυτικής επεξήγησης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Allport Gordon W. (1983), *Werden der Persönlichkeit. Gedanken zur Grundlegung einer Psychologie der Persönlichkeit*, Μόναχο.
- Bernsdorf Wilhelm (1972), *Wörterbuch der Soziologie*, τ. 2, Frankfurt am Main, σ. 542-546.
- Cockerham William (1973), «Selective Socialization: Airborne Training as Status Passage», *Journal of Political and Military Sociology*, τ. 1, σ. 215-229.
- Dahrendorf Ralf (1972), *Homo Sociologicus. Ein Versuch zur Geschichte, Bedeutung und Kritik der Kategorie der sozialen Rolle*, Opladen.
- Gottschalch Wilfried, Neumann - Schönwetter Marina, Soukup Gunther (1972), *Sozialisationsforschung. Materialien, Probleme, Kritik*, Frankfurt am Main.
- Heintz Peter (1968), *Einführung in die soziologische Theorie*, Στουτγάρδη.
- Joseph Nathan και Alex Nicholas (1971-72), «The Uniform: A Sociological Perspective», *American Journal of Sociology*, τ. 77, σ. 719-730.
- König René (1973), *Der Mensch in der Sicht des Soziologen. René König, Soziologische Orientierungen. Vorträge und Aufsätze*, Κολοβία, σ. 29-44.
- Kourvetaris George A., Dobratz Betty A. (1976), «The Present State and Development of Sociology of the Military», *Journal of Political and Military Sociology*, τ. 4, σ. 67-105.
- Lucas William A. (1973), «Military Images in the Army ROTC», *Journal of Political and Military Sociology*, τ. 1, σ. 71-90.
- Mitscherlich Alexander (1981), *Das Ich und die Vielen. Ein Lesebuch*, Μόναχο.
- Mühlbauer Karl Reinhold (1980), *Sozialisation. Eine Einführung in Theorien und Modelle*, Μόναχο.
- Παππάς Γεώργιος Μ., Άνχης (Σ) (1981), «Ο στρατός το μεγαλύτερο σχολείο», *Στρατιωτική Επιθεώρηση*, Μάρτιος, σ. 271-291.
- Popitz Heinrich (1967), *Der Begriff der sozialen Rolle als Element der soziologischen Theorie*, 3η έκδ., Tübingen.
- Rogmann Klaus, Sodeur Wolfgang (1972-73), «The Impact of Military Service on Authorita-

- rian Attitudes: Evidence from West Germany», *American Journal of Sociology*, τ. 78, σ. 418-433.
- Roghmann Klaus και Ziegler Rolf (1977), *Militärsoziologie*. René König (επιμ.), *Handbuch der empirischen Sozialforschung*, τ. 9. Zweite, völlig neubearbeitete Auflage, Στουτγάρδη, σ. 142-227.
- Σμοκοβίτης Δημ., 'Ανχης (ΠΖ) (1978), «Χρήσις και κατάχρησις επιβραβεύσεων και ποινών κατά την ενάσκησιν της στρατιωτικής διοικήσεως», *Στρατιωτική Επιθεώρηση*, Αύγουστος, σ. 68-78.
- Steinert Heinz (1973), «Militär, Polizei, Gefängnis usw. Über die Sozialisation in der "totalen Institution" als Paradigma des Verhältnisses von Individuum und Gesellschaft» στο Heinz Walter (επιμ.), *Sozialisationsforschung*, τ. II, *Sozialisationsinstanzen - Sozialisationseffekte*, Stuttgart - Bad Cannstatt, σ. 227-249.
- Steinert Heinz, Treiber Hubert (1974), «Erziehungsziel: Soldat. Voraussetzungen für die militärische Sozialisation» στο Erhard Klöss και Heinz Grossmann (επιμ.), *Unternehmen Bundeswehr. Zur Soziologie der Streitkräfte*, Frankfurt am Main, σ. 103-122.
- Treiber Hubert (1973), «Wie man Soldaten macht. Sozialisation» στο *Kasernierter Vergesellschaftung*, Düsseldorf.
- Τσαούσης Δ.Γ. (1983), *Η κοινωνία του ανθρώπου. Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία*, Αθήνα.
- (1984), *Χρηστικό Λεξικό Κοινωνιολογίας*, Αθήνα.
- Wallner Ernst M. (1975), *Soziologie. Einführung in Grundbegriffe und Probleme*, Χαϊδελβέργη.
- Wamsley Gary L. (1972-73), «Contrasting Institutions of Air Force Socialization: Happenstance or Bellwether?», *American Journal of Sociology*, τ. 78, σ. 399-417.
- Wilhelm Theodor (1974), «Sozialisation und soziale Erziehung. Pädagogische Überlegungen zu einer soziologischen Leitvorstellung» στο Gerhard Wurzbacher (επιμ.), *Sozialisation und Personalisation. Beiträge zu Begriff und Theorie der Sozialisation*, Στουτγάρδη, σ. 127-171.
- Wurzbacher Gerhard (1974), «Sozialisation - Enkulturation - Personalisation» στο Gerhard Wurzbacher (επιμ.), *Sozialisation und Personalisation. Beiträge zu Begriff und Theorie der Sozialisation*, Στουτγάρδη, σ. 1-36.